

K-14038

258 008

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 51

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ВИПУСК 6

1970

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ціна 50 коп.

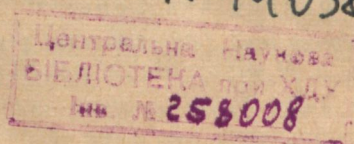
164

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 51

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ВИПУСК 6

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1970

ЗМІСТ

	Стор
А. М. Зеніна. В. І. Ленін про місце і роль профспілок у соціалістичному суспільстві	3

З історії місцевих парторганізацій КП України

В. І. Скиба. Діяльність профспілок Донбасу в 1918 році (травень—листопад)	8
В. Г. Семенов. Діяльність профспілок України по захисту інтересів підлітків у відбудовний період (1921—1925 рр.)	14
Л. Т. Васильченко. Боротьба партійних організацій України за технічний прогрес на підприємствах тракторного та сільськогосподарського машинобудування в роки семирічки	19
О. Ф. Воронкін. Про роль преси в поширенні досвіду участі робітничого класу в управлінні виробництвом. (На прикладі діяльності газет Донбасу в 1959—1965 рр.)	25
■ В. П. Южакова. До питання про шефську діяльність комсомолу України над новобудовами семирічки	32

Повідомлення

С. І. Петленко. З історії розробки К. Марксом і Ф. Енгельсом питання про відношення пролетарської партії до федерації	37
П. Я. Скотаренко. Боротьба більшовиків Катеринославської організації за партію в період підготовки Празької конференції РСДРП	42
Л. П. Решетніков. З історії сільськогосподарської комуні ім. Д. Благоева	49
В. О. Кудря. До питання про роль ЦКК КП(б)У—НК РСІ УРСР в раціоналізації промисловості на Україні в роки першої п'ятирічки	54
Н. І. Гнедишева. Оволодіння технікою робітницями промисловості УРСР в роки першої п'ятирічки	61
Н. М. Казанович. Зростання робітничого класу України і зміни у його складі в роки другої п'ятирічки	67
В. О. Корнілова. Орган Комуністичної партії Великобританії газета «Морнінг стар» і її роль у боротьбі англійських трудящих за мир, проти агресії США у В'єтнамі	73
Г. К. Морозов. Прийом у партію — найважливіше джерело зміцнення парторганізацій	78

Редакційна колегія:

проф. О. О. Воскресенський (відповідальний редактор),
доц. Н. В. Терещенко, доц. П. М. Фатеев (відповідальний секретар).

Редактор С. Г. Горбуль
Техредактор Л. Е. Мокроусова
Коректор Ж. Л. Бялая.

Здано до набору 20/VIII 1969 р. Підписано до друку 23/II 1970 р. БЦ 50039
Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 5,25 фіз. друк. арк., 7,4 умовн. друк. арк., 7,2 облік. вид. арк.
Зам. 1304. Тираж 500. Ціна 50 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.

В. І. ЛЕНІН ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

А. М. Зеніна

В. І. Ленін відводив важливе місце професійним спілкам у політичній організації соціалістичного суспільства. Він неодноразово звертав увагу на їх своєрідне становище. «Профспілки,— писав він,— за місцем їх у системі диктатури пролетаріату, стоять, коли можна так висловитись, між партією і державною владою»¹. Вони не є партійною чи державною організацією, посідають своє специфічне місце і перебувають у тісних взаємовідносинах з Комуністичною партією і Радянською державою.

З перших днів існування пролетарської влади профспілки стають найближчими і неодмінними співробітниками держави. Між ними одразу ж виникають відносини єдності, засновані на спільності мети в побудові нового суспільства. Профспілки широко взаємодіють з державою в її політичній, господарсько-організаторській і культурно-виховній роботі. Вони забезпечують нерозривний зв'язок між державним управлінням і широкими масами трудящих і, за образним висловом В. І. Леніна, є «резервуаром» державної влади, джерелом, з якого береться вся наша влада².

Особливо багато уваги В. І. Ленін приділяв побудові правильних взаємовідносин між партією і профспілками, підкреслюючи їх принципове значення для успішного будівництва соціалізму. Так, на II Всеросійському з'їзді гірників у 1921 р. він говорив: «Коли партія розколюється з професійними спілками, тоді партія винна, і це напевно загибель Радянської влади»³.

Пролетарський характер партії і профспілок створює об'єктивні передумови для їх єдності і співробітництва. Об'єднуючи майже весь робітничий клас, профспілки є опорою партії. Вони забезпечують зв'язок авангарду з усім класом, партії з масами. Не маючи такого фундаменту, як профспілки, не можна здійснити диктатуру пролетаріату.

Проте неможливо здійснити диктатуру пролетаріату і через профспілки, оскільки вони в силу своєї масовості особливо підпадають під вплив дрібнобуржуазного оточення і не підготовлені до поголовної участі у здійсненні завдань нової влади. Цю роботу може виконати тільки революційний авангард робітничого класу — партія. Саме вона виступає як керуюча, спрямовуюча та організуюча сила в системі політичної організації соціалістичного суспільства. В. І. Ленін учив, що тільки партія робітничого класу здатна «*організаторську* роль пролетаріату (а це його *головна* роль) проводити правильно, успішно, переможно»⁴.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 2.

² Див. там же, стор. 3, 37.

³ Там же, стор. 36.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 26.

Виступаючи як керівник у процесі будівництва нового суспільства, партія виконує функцію керівника і щодо профспілок та інших громадських організацій. Це зумовлено рядом причин. По-перше, партія є найвищою формою класової організації пролетаріату. Вона вбирає в свої ряди найбільш передових, свідомих і активних представників робітничого класу і всіх трудящих. Якщо всі інші громадські організації об'єднують трудящих за виробничим, професіональним, галузевим та іншими принципами, то партія формується на зовсім іншій основі. Вона об'єднує авангард трудящих за принципом інтересів робітничого класу і його союзників. Отже, самий характер формування партії виключає прояв у ній вузькопрофесіональних, відомчих та місцевих тенденцій. По-друге, партія озброєна найпередовішою марксистсько-ленінською теорією суспільного розвитку, що дає їй можливість правильно розв'язувати складні проблеми, які виникають у ході будівництва нового суспільства. По-третє, Комуністична партія має багатий досвід політичної, організаторської та ідеологічної діяльності, якого не має жодна інша організація.

Сутність партійного керівництва профспілками виявляється насамперед у виробленні обґрунтованої політики, що є програмою дій профспілок. Усі найпринциповіші рішення професійні спілки ухвалюють згідно з рішеннями партійних органів. Визначаючи загальну спрямованість діяльності профорганізацій, партія на кожному новому етапі будівництва соціалізму і комунізму уточнює завдання профспілок, шляхи і форми посилення їх ролі в цьому процесі.

Проте партія не обмежується виробленням політичної лінії. Особливість її керівництва полягає в тому, що вона виконує функцію політичного організатора мас, піднімає профспілки на виконання поставлених завдань, вживає заходів до вдосконалення їх діяльності. Функція політичного організатора по відношенню до профспілок виявляється і в тому, що партія бере активну участь у підборі, розстановці і вихованні профспілкових кадрів. Перш за все через комуністів, які працюють у професійних спілках, партія справляє свій ідейний вплив на ці організації.

Завдання партійного керівництва полягає також у тому, щоб координувати і надавати узгодженості діям усіх складових частин політичної організації суспільства. Інколи виникають незгоди між господарськими органами і профспілковими організаціями. На партію покладається відповідальність, враховуючи інтереси обох сторін, сприяти зміцненню співробітництва між ними, направляти їхні взаємовідносини так, щоб це було основою для кращого і швидшого розв'язання актуальних завдань суспільства.

Нарешті, однією з найважливіших загальнополітичних організаторських функцій партії є функція контролю за діяльністю профспілкових організацій. До її здійснення партія залучає комуністів, що працюють у партійних і профспілкових організаціях, а також широкі профспілкові маси.

В. І. Ленін рішуче відстоював і захищав ідею керівної ролі партії в будівництві нового суспільства і, зокрема, її керівну роль щодо профспілок. Він послідовно виступав проти будь-якого применшення ролі партії в керівництві профспілками, тому так наполегливо боровся проти опортуністичного гасла «нейтральності» і теорії аполітичності професійних спілок. У цих організаціях Ленін бачив величезну політичну силу, на яку могла спертися Комуністична партія. Він писав: «...Професійним спілкам, як найширшій організації пролетаріату в класовому масштабі... особливо після політичного перевороту... доводиться відіг-

равати особливо велику роль, доводиться займати найбільш центральне місце в політиці»¹. Пропаганду «нейтральності» профспілок Ленін кваліфікував або як лицемірне прикриття контрреволюційності, або як прояв повної несвідомості².

Разом з тим Ленін рішуче виступав проти всякого перекручення принципів політичного керівництва профспілками, підмінювання його декретуванням чи адмініструванням. Він різко критикував Троцького, який висунув гасло «перетрушування» профспілок, нав'язуючи партії неприпустимі методи диктату та адміністрування щодо профспілок, що фактично вело до їх ліквідації, до підривання диктатури пролетаріату.

Політичне керівництво — вищий ступінь у порівнянні з адміністративним управлінням, воно ґрунтується на високому моральному авторитеті партії і передбачає не підмінювання профспілок, а широку їх самостійність. Завдання політичного керівництва полягає в широкому розвитку самодіяльного характеру профспілок, що виконують свої особливі функції властивими їм методами.

Сутність цих функцій визначається завданнями, які стоять перед профспілками. У буржуазному суспільстві професійні спілки здійснюють лише одну головну функцію — функцію захисту економічних інтересів трудящих. В умовах будівництва соціалізму профспілки виконують і другу головну функцію — функцію школи комунізму. Ця функція зовсім нова, взагалі не властива профспілкам у буржуазному суспільстві.

У поняття «школи комунізму» Ленін вкладав величезний зміст, який розкривав цілою серією додаткових визначень: «школа управління», «школа господарювання», «школа виховання» та ін. Разом з тим він вважав, що профспілки — особлива школа, зовсім незвичайного типу. Вона має справу з особливим складом. Це не викладачі і учні, а організована маса, що працює і бореться за нове життя. Навчання в цій школі не книжкове і не газетне, не в промовах і брошурах, а навчання на практиці досвідом господарського і культурного будівництва, практичною участю в управлінні виробництвом і країною³.

Відомо, що всяка нова школа здійснює перехід від одного якісного стану до іншого, наприклад, від незнання до знання тощо. В. І. Ленін гранично чітко визначив сутність «школи комунізму» як перехідного ступеня між повною нерозвиненістю і партією⁴. Звідси випливає завдання профспілок. Воно полягає в тому, щоб підносити свідомість і активність робітників і службовців до рівня свідомості і діловитості членів партії. «Школа управління» означає перехід робітників від ролі лише виконавців у сфері виробництва до ролі керівників та організаторів усього господарського життя. «Школа виховання» сприяє переходу робітників від відсталості і професійної вузькості до всебічного розвитку особи кожного з них.

Одвічна функція профспілок — функція захисту інтересів робітничого класу — не відмирає після революції, а видозмінюється, наповнюється новим змістом. У 1921 р. в роботі «Ще раз про профспілки...» В. І. Ленін писав, що коли профспілки втратили таку основу, як *класову* економічну боротьбу, то вони «далеко не втратили і довгі роки ще, на жаль, не зможуть втратити таку основу, як *некласову* економічну боротьбу» в розумінні боротьби з бюрократичними перекрученнями радянського апарату, в розумінні охорони матеріальних і духовних інте-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 383.

² Див. там же, стор. 349.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 1.

⁴ Див. «Ленинский сборник», т. XXXVI, стор. 389.

ресів маси трудящих шляхами й засобами, недоступними для цього апарату»¹.

В. І. Ленін вважав, що основною причиною, яка зумовила існування захисної функції профспілок, є наявність суперечностей у соціалістичній організації праці. Принципи єдиноначальності і госпрозрахункової діяльності підприємств створюють інколи можливість для окремих представників перебільшувати свої повноваження або використовувати дану їм владу з корисливою метою і тим самим перекручувати соціалістичний характер державно-службових відносин між людьми. Це «неминуче породжує певну протилежність інтересів... між робітничою масою і директорами»² і веде до непорозумінь та конфліктів окремих груп робітників з окремими органами держави. В. І. Ленін вважав, що в таких випадках необхідно використовувати профспілки для захисту робітників. Виникаюча при цьому боротьба має своєрідний характер, оскільки ця держава своя і виражає докорінні інтереси трудящих. Внаслідок такої боротьби соціалістична держава не ослаблюється, навпаки, відбувається процес її дальшого зміцнення і вдосконалення.

Однак це лише одна сторона функції захисту. Друга, за висловом В. І. Леніна, полягає в захисті робітниками своєї держави від несоціалістичного ставлення до праці окремих членів суспільства. У таких випадках профспілки виступають на захист інтересів усього суспільства в цілому.

Обидві сторони функції захисту тісно зв'язані і часто одна перетворюється на другу. Профспілки, здійснюючи функцію захисту від своєї держави, виступають не проти самої держави, а проти її слабкостей, помилок, що в кінцевому підсумку зміцнює державу. Очищена від елементів волокити й бюрократизму, вона ще з більшою силою виявляє свою глибоко народну сутність. Таким чином, захист робітників від своєї держави перетворюється на захист робітниками своєї держави.

У свою чергу, і обидві функції профспілок тісно зв'язані одна з одною. Захищаючи матеріальні інтереси робітників, профспілки одночасно виконують роль школи. Проте цей захист може бути дійовим лише за умови успішного здійснення профспілками функції школи, проведення великої роботи по поліпшенню організації виробництва, підвищенню продуктивності праці тощо.

В умовах сучасного розвитку соціалістичного суспільства, в період розгорненого будівництва комунізму профспілки зберігають у головному своє колишнє положення і свою роль. Як і раніше, вони стоять між партією і державою, але ширше співробітничать з державою у виконанні всіх її функцій, а окремі функції державних органів передано їм. До повної і остаточної перемоги соціалізму відбулося зближення класів та їх інтересів. Держава диктатури пролетаріату перетворилася у загальнонародну, а партія робітничого класу — в авангард усього народу. Активізувався цей процес і у профспілках. Хоч вони залишилися організацією насамперед робітничого класу, проте, по-перше, збільшились кількість і питома вага робітників у суспільстві, а по-друге, профспілки охопили інтелігенцію і значну частину інших трудящих.

Зростання профспілок у сільському господарстві свідчить про початок перетворення профспілок у всенародну організацію. Інтенсивність цього процесу залежить від темпів як збільшення чисельності робітників та службовців радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств державного сектору, так і від зближення колгоспного селянства з робіт-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 76—77.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 153.

ним класом по відношенню до засобів виробництва, по ролі в суспільній організації праці, по способах одержання і розмірах розподілюваних благ і врешті-решт їх злиття на базі індустріалізації сільськогосподарської праці.

У 1967 р. в сільському господарстві вже налічувалося 17 864 000 членів профспілок, тоді як в 1954 р. їх було лише 4,8 млн.¹

У нових умовах основні функції профспілок — функція школи управління, школи господарювання, школи комунізму і функція захисту інтересів і прав трудящих — дістали свого дальшого розвитку. Глибшим став зміст визначення профспілок як «школи», і це знайшло закріплення в Програмі КПРС. Вони тепер повинні постійно піклуватися про підвищення комуністичної свідомості мас, виступати організаторами в боротьбі за комуністичне ставлення до праці, допомагати трудящим вироблювати навички управління виробництвом, громадськими і державними справами, брати активну участь у проведенні контролю за мірою праці і споживання тощо².

Розширилося завдання і функції захисту. Її зміст не обмежується боротьбою з бюрократизмом. Підвищилося значення всебічного піклування про зростання добробуту трудящих. Принцип діяльності «Все в ім'я людини, все для блага людини» в Програмі КПРС дістає втілення як практичне завдання профспілок: постійно піклуватися про поліпшення умов праці і побуту робітників та службовців, охороняти матеріальні інтереси і права трудящих, турбуватися про виконання планів житлового і культурно-побутового будівництва, про поліпшення громадського харчування і торгівлі, соціального страхування, санаторно-курортної справи, здійснювати контроль за використанням громадських фондів споживання³.

Сприятливі умови для здійснення профспілками своїх функцій створюються численними заходами, що перетворюються в життя з ініціативи і під керівництвом партії, зокрема, новою економічною реформою, яка надає великої самостійності підприємствам та їх колективам.

Послідовна лінія партії на підвищення ролі профспілок дістала відображення в матеріалах XXIII з'їзду КПРС, у резолюції якого говориться: «З'їзд вважає, що повинна бути посилена роль профспілок у розв'язанні завдань розвитку народного господарства, забезпечена активніша участь їх у розробленні державних планів та управлінні виробництвом. Обов'язок профспілок — ще ширше розвивати соціалістичне змагання, поліпшувати виховну роботу серед трудящих, більше дбати про організацію праці і побуту робітників і службовців»⁴.

¹ Справочная книга о профсоюзах. Профиздат, М., 1968, стор. 70, 348.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., Держполітвидав, 1962, стор. 261.

³ Див. там же, стор. 261—262.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966, стор. 183.

З ІСТОРІЇ МІСЦЕВИХ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ КП УКРАЇНИ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК ДОНБАСУ В 1918 РОЦІ

(травень—листопад)

В. І. Скиба

29 квітня 1918 р. на Україні відбувся переворот, внаслідок якого впала Центральна рада. Він був здійснений німецькими окупантами при підтримці націоналістичної контрреволюції і знаменував собою «реставрацію буржуазно-поміщицького монархізму на Україні»¹.

Тяжке становище трудящих України та їх класова боротьба в період гетьманщини добре висвітлені в працях таких радянських істориків, як М. І. Супруненко, Є. М. Скляренко, Ю. Я. Белана, О. Ю. Карпенко, Г. Ф. Заставенко та інших. Але історія робітничого професійного руху на Україні, навіть у головних її промислових центрах, за цей час висвітлена недостатньо. На цю тему є лише дві монографії — Б. Колесникова та Ю. Крейзеля², де зібрано великий фактичний матеріал. У монографіях досліджується становище робітничого класу на Україні, економічна і страйкова діяльність профспілок. Але багато важливих питань теми не висвітлені і навіть не поставлені авторами. Не показана боротьба за більшовизацію профспілок, роль і значення їх у боротьбі за владу Рад. Деякі оцінки і висновки потребують дальшого уточнення.

Період австро-німецької окупації та скоропадщини був надзвичайно тяжким для пролетаріату України і, зокрема, Донбасу. Тяжкий стан промисловості³, масове безробіття⁴, різка зміна кількісного і якісного складу робітничого класу⁵, локауті підприємців і тяжке продовольче становище — все це вкрай ускладнювало боротьбу робітничого класу Донбасу в 1918 році.

Гетьманський уряд під тиском капіталістів підсилив свою антиробітничу політику. Так, циркуляр Міністерства праці від 29 червня 1918 р.

¹ В. І. Ленін. Тези про сучасне політичне становище. Твори, т. 27, стор. 317.

² Б. Колесников. Профессиональное движение и контрреволюция. Харьков, Госиздат Украины, 1923; Ю. Крейзель. Профессиональное движение и австро-германская оккупация. Харьков, Госиздат Украины, 1924.

³ У 1918 р. в Донбасі добували вугілля майже в три рази менше, ніж у 1913 р. (Очерки развития народного хозяйства УССР. М., 1954, стор. 172).

⁴ За неповними даними, тільки в 23 великих містах України нараховувалося 180,6 тис. безробітних (О. Ю. Карпенко. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918—1920 рр.)), К., 1955.

⁵ Якщо на березневому з'їзді профспілок гірників Донбасу в 1918 р. було представлено 265 200 робітників (Протоколи I делегатського обласного з'їзду профспілки гірників Донецького, Криворізького та Соляного басейнів від 25 березня — 1 квітня 1918 р., Харків, 1918, стор. 75), то на 1 серпня 1918 р. їх було 121 847 чоловік. Особливо зменшився процент підземних робітників: з 57,14% — в 1917 р. до 51,14% — на 1 серпня 1918 р. (Матеріали по статистике труда на Украине, вып. 2, Харьков, 1921, стор. 20).

спричинив до значного погіршення правових умов праці і становище профспілок¹. Він визнавав необов'язковість укладання колективних договорів. Але своє дійсне ставлення до робітничого руху гетьманський уряд маскував різними ліберальними промовами про допустимість свободи коаліцій у сфері економічної боротьби, про визнання профспілок і т. п. Уряд намагався створити ілюзію участі робітників у розробленні законопроектів по робітничому питанню. Саме з цією метою і був утворений комітет праці при Міністерстві праці на засадах постійного паритету між підприємцями, робітниками і міністерськими урядовцями². До комітету праці була надіслана делегація Всеукраїнського центру профспілок (Уцентропроф), яка складалася з представників великих крайових виробничих об'єднань. Участь Уцентропрофа в роботі комітету праці була тісно пов'язана з усім курсом його угодовської політики, що завдало, безсумнівно, великої шкоди робітничому рухові на Україні.

Профспілки в цей період перебували у дуже важкому становищі. У той час, як міністр праці Вагнер проголошував ліберальні промови про визнання профспілок, гетьманська влада на місцях ретельно займалася їх ліквідацією, широко застосовуючи при цьому репресії щодо керівників робітничих організацій³.

У звіті крайового бюро спілки металістів про його діяльність за півріччя говориться про переслідування 19 відділень спілки (було зроблено 12 обшуків, п'ять розгромів та заарештовано в різні часи 66 спілкових працівників)⁴.

Становище профспілок ускладнювалося також тим, що більшовики знаходились у глибокому підпіллі, і керівниками у профспілках стали меншовики. Це позначилось на роботі і рішеннях Першої Всеукраїнської конференції профспілок, що відбулася в Києві наприкінці травня 1918 р. Конференція обрала новий керівний центр в особі Уцентропрофа, дала профспілкам настанови щодо питань організаційного будівництва, накреслила основи тактики боротьби робітничого класу. В тлумаченні меншовицького Уцентропрофа ця тактика означала відмовлення від наступальної боротьби. Профспілкам рекомендувалось боротися за збільшення зарплати, поліпшення умов праці тощо. На протязі одинадцяти місяців Уцентропроф прагнув провести в життя угодиницьку безпринципну, зрадницьку політику. Опортуністичні погляди меншовиків на професійний робітничий рух базувалися на запереченні ними диктатури пролетаріату і соціалістичного характеру Жовтневої революції. Як і в роки першої російської революції, угодовці знову виступили під гаслом «нейтральності» профспілок, зміст якого полягав у тому, що профспілки не повинні бути під проводом марксистської партії, не повинні займатися політичною боротьбою. Роль профспілок вони обмежували боротьбою за покращання умов продажу робочої сили при зберіганні капіталізму.

В. І. Ленін, оцінюючи контрреволюційний характер теорії «нейтральності», «незалежності» профспілок, говорив, що «всякі розмови

¹ Текст циркуляра подається у згаданій вище книзі Б. Колесникова (Додатки, розділ 1, § 2, стор. 369—371).

² До комітету праці входили: вісім представників від підприємців, вісім — від робітників, два професори-економісти та шість представників від різних міністерств (газ. «Голос Юга», № 35, 2 серпня 1918 р.; Ю. Крейзель. Згадана роб., стор. 251; Б. Колесников. Згадана роб., стор. 94).

³ Преса щоденно повідомляла про переслідування профспілок (Див. газети: «Мысль», № 12, 11 квітня 1918 р.; «Наш Юг», № 44, 23 квітня 1918 р. «Рабочая газета», № 51, 26 квітня 1918 р.; «Наш Юг», № 65, 22 травня 1918 р.; «Южный край», № 48, 11 червня 1918 р.).

⁴ Б. Колесников. Згадана роб., стор. 81.

про незалежність або демократію взагалі... е... величезне зрадництво соціалізму»¹.

Зовсім іншу політичну і економічну тактику пропонували більшовики. Вони вважали, що австро-німецька окупація і встановлений нею політичний режим — явища тимчасові, що нова революція неминуча і до неї треба готуватися зі зброєю в руках. Тактика більшовиків полягала в тому, щоб викрити меншовиків, які намагалися «примирити» робітників з білогвардійською контрреволюцією, згуртувати навколо себе передових робітників різних підприємств, охопити своїм впливом більшість членів профспілок з тим, щоб підготувати маси до боротьби за владу Рад.

На першій Всеукраїнській профспілковій конференції у Києві був утворений Тимчасовий Всеукраїнський підпільний комітет Комуністичної партії і були намічені завдання партійних організацій по підсиленню легальної і нелегальної роботи в масах у конкретних умовах того часу². Підпільні більшовицькі організації успішно застосовували розроблену Леніним і перевірену на практиці в роки столипінської реакції тактику поєднання легальних і нелегальних засобів боротьби. Про успіх цієї тактики свідчить страйкова боротьба, що з особливою силою розгорнулася влітку 1918 року.

Виключно важливу роль у розгортанні боротьби українського народу проти німецьких окупантів відіграв I з'їзд КП(б)У, що відбувся напередодні загального страйку залізничників (5—12 липня 1918 р.). На цьому з'їзді набула організаційного оформлення Комуністична партія (більшовиків) України.

Першими застрайкували шахтарі Донбасу, металісти Харкова, Катеринослава, Луганська, залізничники України³. 15 липня розпочався Всеукраїнський страйк залізничників, в якому прийняло участь понад 200 тис. робітників і службовців⁴. Вимоги страйкуючих свідчили про політичний характер страйку і його спрямованість проти кривавого німецького окупаційного режиму⁵.

Більшовицькі підпільні організації, яких на Україні напередодні I з'їзду КП(б)У налічувалося близько 140, провели велику організаційну і роз'яснювальну роботу серед залізничників⁶. Керували загальним страйком залізничників більшовики в особі Тимчасового організаційного залізничного бюро⁷.

Лідери Всеукраїнської профспілки залізничників, як і керівники місцевих спілок, спочатку проводили тактику стримування руху, а потім, в зв'язку з поширенням страйку, змушені були взяти в ньому участь. Про це свідчить Звернення 5 жовтня 1918 р. Київського центрального комітету спілки залізничників з закликом продовжувати боротьбу за свої права⁸.

¹ В. І. Ленін. Доповідь на II Всеросійському з'їзді професійних спілок 20 січня 1919 р. Твори, т. 28, стор. 382.

² «Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг.». Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, К., 1967, стор. 164—166.

³ Б. Колесников у згаданій праці подає великий фактичний матеріал про страйкову боротьбу. Він уперше в історіографії висвітлив загальний страйк залізничників України в липні 1918 р.

⁴ 36. «Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг.», т. 1, кн. 1, стор. 229.

⁵ В повідомленні говорилось, що робітники вимагають встановлення Радянської влади на Україні і виводу австро-німецьких військ. Там же, стор. 229.

⁶ Ю. В. Шиловцев. Большевистское подполье на Украине в 1918 году. Ученые записки Харьковского университета, т. 103, стор. 287. Харьков, Изд-во ХГУ, 1959.

⁷ Воно було утворене при ЦК КП(б)У для роботи серед залізничників України в складі тт. Славгородського, Ближниченка, Ігнатенко, Тихонова і Мізикевича, (36. «Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг.», т. 1, кн. 1, стор. 229).

⁸ Там же, стор. 317—318.

Твердження Колесникова, що загальний залізничний страйк був кульмінаційним пунктом розвитку стихійного страйкового руху¹, не має достатніх підстав, не відповідає історичній правді і, таким чином, ігнорує велику роботу більшовиків у профспілках. В період гетьманщини відбулося також 17 страйків робітників металургійної і металообробної промисловості. Страйки охопили 20 підприємств з кількістю робітників близько 80 тисяч². Характерним є те, що з загальної кількості страйків переважна більшість (12 з 17) була наступальними³. Це підтверджує таблиця конфліктного (страйкового) руху Крайового бюро спілки робітників-металістів України⁴. Вимоги страйкарів-металістів були як політичні — боротьба проти замахів на правові норми праці, проти політики підприємців не визнавати заводські комітети, проти загального свавілля, адміністрації, так і економічні — збільшення зарплати, боротьба за колективний договір, за зменшення робочого дня⁵.

У жовтні 1918 р. загальне становище значно змінилося. Революція в Австрії і Німеччині порушила головну опору гетьманської влади — австро-німецькі війська. В той же час поживавився і робітничий рух.

17—22 жовтня в обстановці величезного підйому революційного руху на Україні, подальшого зростання і зміцнення підпільних партійних організацій зібрався II з'їзд КП(б)У. В його рішеннях підкреслювалась необхідність «керувати всіма проявами масового стихійного революційного руху робітників і селян України...»⁶. З'їзд схвалив спеціальну постанову про святкування на окупованій території України першої річниці Великого Жовтня⁷. Обласний комітет КП(б)У Донецько-Криворізького басейну обговорив це питання на своєму засіданні у жовтні 1918 року⁸. Він звернувся до трудящих з відозвою оголосити загальний політичний страйк на честь річниці Жовтневої революції⁹.

Катеринославський комітет КП(б)У, Харківський губком і райкоми партії також провели значну підготовчу роботу. Так, напередодні свята на підприємствах Харкова була проведена велика роз'яснювальна робота, випущена листівка із закликом до загального політичного виступу проти окупантів і гетьманської влади¹⁰.

Робота більшовиків у профспілках підсилалась. Про це сповіщали делегати з місць на II з'їзді КП(б)У. «Багато професійних спілок в наших руках», — зазначив на II з'їзді КП(б)У тов. Давид¹¹.

¹ Б. Колесников. Вказана роб., стор. 104—105.

² Там же, стор. 116.

³ Наступальні страйки — це страйки робітників проти капіталістів за поліпшення свого становища; оборонні — це страйки за збереження своїх позицій.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 3, спр. 41, арк. 1—4.

⁵ Прикладом політичного страйку може бути страйк у серпні 1918 р. на заводі Новоросійського товариства в Юзовці з приводу непризнання підприємцями профспілок (газ. «Дело», № 6, 3 листопада 1918 р.); дводенний страйк протесту робітників Катеринослава, які боролись за відновлення видання робітничої газети та звільнення заарештованих робітничих редакторів (газ. «Рабочее дело», № 1, від 14 листопада 1918 р.).

⁶ КП(б)У в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956. Державне видавництво політичної літератури. К., 1958, стор. 27.

⁷ Там же, стор. 28.

⁸ Є. М. Скляренко. Страйковий рух робітників України восени 1918 року. Наукові записки Інституту історії, т. 12. Вид. Академії наук УРСР. К., 1958, стор. 14.

⁹ Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Партиздат ЦК КП(б)У, 1937, стор. 446—447.

¹⁰ М. І. Куличенко. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920 гг.) Харьков, Изд-во ХГУ, 1966, стор. 47.

¹¹ 36, «Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг.», т. 1, кн. 1, стор. 368.

Великий вплив мали харківські більшовики в профспілках «Ігла», хіміків, будівельників, а з осені 1918 р. — і в профспілці залізничників. Не випадково, що саме більшовики були обрані делегатами і прийняли активну участь у роботі Всеукраїнської конференції цієї профспілки, що відбулась у вересні 1918 р. Майже одночасно більшовики Харкова прийняли участь у з'їзді профспілки тютюнників, де утворили свою фракцію¹.

15 жовтня 1918 р. директор заводу Новоросійського товариства в Юзівці Свічин телеграфував у гетьманське міністерство внутрішніх справ про те, що більшовики ведуть посилену пропаганду «через профспілки і безпосередньо» в усіх околицьних селах і містечках².

Велика робота більшовиків у профспілках активізувала їх діяльність. Страйкова боротьба трудящих України восени 1918 р. досягла великого розмаху, що відіграло дуже важливу роль у поваленні гетьманського режиму. КП(б)У керувала посиленою підготовкою до святкування на окупованій території першої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, яку робітничий клас України відзначив могутніми страйками, що переросли в активну боротьбу трудящих за відновлення влади Рад.

Так, у Харкові виступ 7 листопада 3500 робітників-паровозобудівників був підтриманий робітниками інших підприємств Харкова. 8—9 листопада німецьке командування у своїх повідомленнях змушене було визнати, що в Харкові «спалахнув страйк, який охопив усі фабрики»³.

14 листопада на нараді представників заводських комітетів та делегатської ради профспілки «Металіст» відбулось обговорення питання про хід страйкової боротьби. Присутніми були також делегації від більшості підприємств Харкова. На нараді ухвалили активно підтримати страйкуючих робітників ХПЗ і відрахувати одноденний заробіток на їх користь⁴. Зростання політичної свідомості керівників профспілкового руху Харкова підтверджується тим фактом, що на нараді були прийняті 2 резолюції щодо сучасного моменту: 1) про вітання робітниками Харкова революційного пролетаріату Австро-Угорщини та Німеччини; 2) про широку підготовку до проведення загального політичного страйку на металообробних підприємствах Харкова⁵.

12 листопада загальний страйк почався в Катеринославі. На заводах проходили мітинги, де більшовики закликали робітників до встановлення Радянської влади. Робітники Брянського заводу підняли Червоний прапор⁶.

Напружена боротьба розгорнулась у Донбасі. В середині листопада металісти і гірники відновили владу Рад у Горлівському і Єнакієвському районах. Озброєні загони робітників обеззброювали і розганяли окупаційні і гетьманські війська. Загін гришинських робітників обеззброїв окупантів і гетьманців у селах Троїцької та Слов'янської волостей.

Політичні виступи робітничого класу в листопаді 1918 р. яскраво свідчать про вірність українського народу справі соціалістичної революції. Боротьба за відновлення Радянської влади день у день підсилювалася, гетьманському режимові наближався кінець.

¹ Вказана роб. М. І. Куліченка, стор. 43.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 100, арк. 191. Телеграфна стрічка.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1793, оп. 1, спр. 46, арк. 254.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2593, оп. 1, спр. 116, арк. 70.

⁵ Там же.

⁶ 36. «Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг.», т. 1, кн. 1, стор. 407.

У цей час профспілки, очолювані меншовиками, стримувати далі зростаючий робітничий рух не могли. Вони розсудили, що краще стати на чолі його, аніж дати йому обминати себе. А тому в резолюції крайового бюро спілки робітників-металістів, прийнятій 22 жовтня 1918 р., про тактику економічної боротьби в зв'язку з поточним моментом прямо говорилося, що внаслідок об'єктивних умов та активних настроїв, що панують у робітничих масах, бюро вважає за необхідне встати на шлях розгортання страйкової боротьби повсюди, де для неї в тій або іншій мірі є ґрунт¹. Резолюція обласного комітету «Горнотруд» від 2—4 листопада закликала всіх членів профспілки гірників готуватися до організованого масового виступу проти репресій².

Отже, великі профспілки перейшли до наступальної тактики, а Уцентропроф, як і раніше, продовжував рекламувати тактику оборонної боротьби. Яскравим підтвердженням цього була резолюція, прийнята жовтневою нарадою Уцентропрофа за участю представників крайових об'єднань та рад профспілок Харкова. Резолюція підкреслювала, що для корінного перегляду тактики, прийнятої на Першій Всеукраїнській конференції профспілок³, час ще не настав. Таким чином, меншовики в період гетьманщини намагалися скеровувати боротьбу трудящих України у напрямі, який відповідав їхнім політичним цілям. Починаючи з резолюції травневої професійної конференції і кінчаючи резолюцією жовтневої наради, вся діяльність Уцентропрофа зводилася до локалізації страйкового руху. Але більшість профспілок, в тому числі такі, як «Горнотруд» та Крайова спілка робітників-металістів, під впливом великої політико-виховної та організаційної роботи більшовиків-підпільників змінили цю тактику. До осені 1918 р. боротьба трудящих мас набула наступального характеру, і гетьманщина зазнала політичного краху.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 1, спр. 2, арк. 39.

² Ця резолюція наведена в книзі Ю. Крейзеля, стор. 266.

³ Б. Колесников. Названа роб. Додаток № 6, стор. 378—380.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ ПО ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ПІДЛІТКІВ У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД (1921—1925 рр.)

В. Г. Семенов

Діяльність профспілок по захисту інтересів працюючих підлітків у відбудовний період мала велике значення. Вона була безпосередньо пов'язана із збереженням робітничих кадрів, зокрема, за рахунок потімствених робітників, з підготовкою кваліфікованого поповнення робітничого класу для майбутньої індустріалізації країни. Здійснюючи це завдання, профспілки розв'язували досить широке коло питань. Рамки даної статті не дозволяють детально розглянути всі ці питання, тому висвітливо лише деякі з них, зокрема, закріплення підлітків за виробництвом та організацію їх навчання у школах ФЗУ.

З ініціативи Комуністичної партії було видано закони про охорону праці молоді. Так, перший радянський Кодекс Законів про працю (1918 р.) заборонив використовувати працю дітей і підлітків віком до 16 років, а на понаднормових та нічних роботах — молоді віком до 18 років. Радянська влада ввела безкоштовну і обов'язкову загальну і політехнічну освіту для всіх дітей віком до 17 років. Вона відкрила (в першу чергу для робітників) широкий доступ у вищі учбові заклади і технікуми. Широке коло питань, які стосувались молоді, було закріплено у Програмі партії, прийнятій на VIII з'їзді РКП(б) ¹.

Але внаслідок громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції Радянська влада змушена була зробити ряд відступів від прийнятих законів. Зокрема була знижена вікова норма для загальної і політехнічної освіти з 17 до 15 років.

У роки війни до промисловості була залучена значна частина підлітків, але не всі вони могли навчатися. Війна залишила значну кількість сиріт, безпритульних, праця для яких була основним джерелом існування. Різко низився життєвий рівень сімей робітників, що також викликало необхідність праці підлітків.

Питання про захист інтересів підлітків набуло особливої гостроти в зв'язку з переходом нашої країни на шлях нової економічної політики. Як відомо, в галузі промисловості перехід до непу супроводжувався переводом великих державних підприємств на господарський розрахунок, закриттям значної частини дрібних підприємств через недостачу сировини і засобів на їх відбудову, що зумовило велике скорочення штатів. Скороченню, як правило, підлягали менш кваліфіковані робітники, серед яких переважала молодь і в першу чергу підлітки, чия праця була менш цінною у господарському відношенні. Тому окремі

¹ Програма Російської Комуністичної партії (більшовиків). «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 382—402.

господарники при скороченні штатів намагалися позбавитись підлітків. Проявляючи вузько відомчий підхід, вони керувалися лише вимогами сьогоденного дня. Все це не тільки різко погіршувало економічне становище робітничої молоді, але й створювало загрозу її декласування і розпорошення, зривало підготовку кваліфікованих кадрів працівників для промисловості майбутнього, послабляло соціальну базу диктатури пролетаріату.

Таким чином, справа захисту інтересів підлітків виходила за межі суто економічних питань, набувала загальнопартійного та загальнодержавного значення, бо йшлося про майбутнє робітничого класу. Тому XI з'їзд РКП(б) прямо вказав, що збереження робітничої молоді у виробництві є необхідною передумовою подальшого зміцнення диктатури пролетаріату і розвитку промисловості. Він запропонував профспілкам і господарникам разом з комсомолом провести роботу по збереженню робітничої молоді на виробництві шляхом «забронювання по виробництвах нормального процента робітників-підлітків»¹.

Виходячи із рішення з'їзду, ВЦВК РРФСР 2 травня 1922 р. прийняв декрет «Про встановлення граничного мінімуму кількості підлітків на підприємствах»². У відповідності до цього декрету ВУЦВК 17 липня 1922 р. прийняв постанову «Про встановлення мінімального процента працюючих підлітків на підприємствах»³. У постанові був визначений обов'язковий процент працюючих підлітків віком від 14 до 18 років по відношенню до всіх працюючих на державних, арендованих, приватних підприємствах у таких розмірах: у металургійній промисловості — 8, металообробній і електротехнічній — 10, поліграфічній — 13, кам'яновугільній — 9 (проти 6% — у РРФСР), для сільського господарства (великого) — 10. У постанові підкреслювалось, що на тих підприємствах, де процент підлітків вище встановленого, вони ні в якому разі не підлягають звільненню. Винні у невиконанні цієї постанови притягались до судової відповідальності. Таким чином, броня підлітків в тих умовах, які склалися, стала методом державного регулювання юнацької праці і збереження резервів робітничого класу від декласування.

28 липня 1922 р. ЦК КП(б)У направив губкомам партії спеціальний циркуляр «Про втілення у життя постанови ВУЦВКу про мінімальний процент підлітків у виробництві», в якому вказав на необхідність перекороту інертності господарчих органів. Партійним осередкам було запропоновано з 10 по 30 серпня разом із завкомми і осередками КСМУ перевірити наявність підлітків на підприємствах і прийняти необхідні міри до збереження і додаткового прийому їх на ті підприємства, де процент їх був нижчим від встановленого постановою. ЦК суворо попередив губкоми, що за повідомлення невірних зведень, несумлінне виконання постанови члени партії повинні притягатись до партійної відповідальності⁴.

Протягом 1922 року в республіці провели значну роботу по організації виконання цих рішень. При губвиконкомах створили спеціальні комісії, до складу яких входили представники господарських органів, профспілок, комсомолу і відділів праці, що регулювали скорочення

¹ «КПРС в резолюціях і рішеннях...», ч. 1, стор. 600. Під нормальним процентом слід розуміти співвідношення кількості підлітків до всіх зайнятих у виробництві робітників і службовців, яке склалося в довоєнні роки. У 1914 р. на Україні воно допівнювало 8,8%.

² ЗУ РРФСР, 1922 р., № 39, стор. 623—625.

³ ЗУ УРСР, 1922 р., № 31, стор. 505—507.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1922, № 7—8 (15—16), стор. 58.

штатів. Комісія в першу чергу приділяла увагу підліткам¹. Крім того, колективними договорами стало обмежуватися звільнення і робилось застереження на броню певного процента підлітків у виробництві. Скрізь були проведені пленуми райкомів КП(б)У і КСМУ, загальні збори робітників підприємств, на яких ставились доповіді про економічне становище робітників-підлітків і значення їх бронювання². ЦК спілки металістів провів спеціальну нараду господарників, на якій були намічені практичні заходи по виконанню даної постанови³. Ці заходи спричинились до припинення масового звільнення підлітків з підприємств. Як відзначила VII конференція КП(б)У (квітень 1923 р.), броня не тільки вдержала на виробництві 15 тис. підлітків, але й забезпечила нормальний розвиток шкіл ФЗУ⁴. На початок 1923 р., за недовгими даними, в промисловості України працювало близько 35 тис. підлітків⁵, а на травень 1923 р. ця цифра зросла до 40 тис.⁶ Восени 1923 р. виникли труднощі внаслідок кризи збуту продукції і скорочення на ряді підприємств обсягу виробництва. Замість детального аналізу господарської діяльності, з'ясування головних причин, які впливали на ріст накладних витрат і, природно, на собівартість продукції, замість правильного використання і розстановки робочої сили і раціоналізації виробництва, деякі господарники стали на шлях огульного звільнення підлітків. Інші стали на шлях порушення встановлених норм броні. У Донбасі, наприклад, в 1923 р. Центральне Правління кам'яновугільної промисловості видало наказ про зниження процента броні підлітків з 9 до 6. Виникла загроза звільнення 5000 підлітків. Але рішучими діями губпрофради, губкому комсомолу, яких підтримав Донецький губком КП(б)У, вдалось залишити процент броні попереднім⁷.

Головна причина скорочення питомої ваги підлітків у 1924 р. полягала в тому, що з помітними успіхами у відновленні промисловості в міста почали повертатися кваліфіковані робітники, і підприємства менше дбали про підготовку молодих робітничих кадрів. Прийому на роботу підлітків заважало й те, що багато осіб, старших 18 років, продовжували залишатися на броні⁸. Таких переростків на ряді підприємств налічувалось близько 25—30% від кількості заброньованих⁹.

З цього можна зробити висновок, що скорочення питомої ваги підлітків у виробництві в 1924 р. відбувалось не за рахунок звільнення, а за рахунок часткового заповнення броні на підприємствах. У зв'язку з цим 7 лютого 1925 р. ЦК РКП(б) направив директиву всім парторганам, у якій поставив вимогу ретельно слідкувати за утриманням норм броні для підлітків¹⁰. Про стопроцентне виконання броні було видано постанову РНК УРСР від 28 травня 1925 р. У ВРНГ УРСР провели спеціальну нараду керівників трестів з метою розробки практичних заходів, які б забезпечили виконання цієї постанови¹¹.

¹ «Вестник профдвижения Украины» (Орган Південбюро ВЦРПС і ХГРПС), 1922, № 6, стор. 30.

² «Вестник профдвижения Украины», 1922, № 7—8, стор. 86.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, од. зб. 884, арк. 183—187.

⁴ КП України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. Держполітвидав УРСР. К., 1958, стор. 200.

⁵ «Вестник профдвижения Украины», 1923, № 14, стор. 38.

⁶ «Вестник профдвижения Украины», 1923, № 19—20, стор. 41.

⁷ «Вестник профдвижения Украины», 1923, № 25, стор. 42—45.

⁸ Оскільки основна маса підлітків на підприємствах проходила навчання у школах ФЗУ, VI Всесоюзний з'їзд РКСМ і ВЦРПС прийняли рішення залишити їх на броні до закінчення навчання.

⁹ «Вестник профдвижения Украины», 1924, № 51, стор. 55—57.

¹⁰ ПА ІП ЦК КПУ, ф. 27, оп. 1, од. зб. 4, арк. 265.

¹¹ «Вестник профдвижения Украины», 1925, № 14(67), стор. 58—59.

Ці заходи сприяли зростанню кількості підлітків у виробництві. З 1 жовтня 1924 р. по 1 жовтня 1925 р. питома вага підлітків у промисловості України зросла з 4,7 до 5,2%, що складало збільшення в абсолютичних цифрах на 21 074 чол. (без залізничників) ¹.

Усі ці заходи свідчать про те, що навіть виключні труднощі не змусили Радянську владу поступитись інтересами підростаючого покоління. Переборюючи вузьковідомчий підхід господарських органів, партія через профспілки і комсомол пильно слідувала за трудвлаштуванням молоді, надаючи їй можливість працювати і одержувати кваліфікацію, оберігаючи її від декласування і розпорошення.

Закріплюючи підлітків у виробництві, партія в першу чергу ставила завдання підготовки кваліфікованих кадрів. Велику роль у цьому відіграли школи фабрично-заводського учнівства. Організація навчання у школах ФЗУ принципово змінювала працю підлітків в умовах соціалістичного суспільства. Праця юнаків застосовувалась перш за все з метою надбання кваліфікації і поєднувалась з одержанням загальної освіти. Згідно положення «Про школи працюючих підлітків», затвердженого постановою РНК (квітень 1925 р.), ФЗУ повинні були дати підліткам: «... а) практичні навички в даній виробничій діяльності; б) спеціальні і загальноосвітні знання; в) суспільно-політичні знання і навички, необхідні для свідомої участі кваліфікованого робітника в соціалістичному будівництві країни» ².

Завдяки школам ФЗУ, молодь, зайнята на приватних підприємствах, відгороджувалась від згубного впливу непманів і перебувала під постійним впливом комсомолу.

У перший (1921 рік) організації шкіл ФЗУ на Україні було створено 32 школи, в яких навчалось 2000 учнів. На 1 січня 1923 р. кількість шкіл зросла до 175, а кількість учнів — до 11 000. Це дозволило охопити близько 30% всієї робітничої молоді ³. У Харкові, наприклад, в 1922 р. в школах ФЗУ навчалось 70% працюючих підлітків ⁴. Дальшому розвитку шкіл ФЗУ партія приділяла велику увагу. XII з'їзд РКП(б) вказав, що «при теперішніх перспективах розвитку промисловості... всебічний розвиток і зміцнення шкіл фабрично-заводського учеництва» ⁵ набуває першочергового значення не тільки для комсомолу, але й для всієї партії і Радянської влади. З'їзд визнав необхідним всебічно підтримувати і розширювати сітку шкіл ФЗУ, покращувати їх матеріальне становище, посилити в них виховну роботу.

У 1924 р. на Україні було 288 шкіл ФЗУ, в яких навчалось 19 500 учнів, а в 1925 р. — 296 шкіл і 22 880 учнів ⁶. У відбудовний період школи ФЗУ України підготували і випустили близько 10 тис. кваліфікованих робітників ⁷. Створювані кадри були достойним поповненням, оскільки серед них переважали діти робітників. В 1924—1925 рр. у школах ФЗУ вони складали 85,2% ⁸. Багато випускників шкіл стали потім передовиками виробництва, керівними партійними і державними працівниками, видатними діячами науки. Серед перших учнів школи ФЗУ заводу

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, од. зб. 1133, арк. 360—361.

² Юношеский труд. Постановления государственных, профессиональных и комсомольских организаций. М., 1925, стор. 83.

³ «Вестник профдвижения Украины», 1923 р., № 11, стор. 38.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, од. зб. 387, арк. 159.

⁵ «КПРС в резолюциях и решениях...», ч. I, стор. 708.

⁶ Я. Ряппо. Робітнича освіта на Україні і її найближчі перспективи. Харків, 1925, стор. 21.

⁷ Діяльність Наркомпросу УРСР за 1924—1925 рр., Харків, 1925, стор. 252.

⁸ Гр. Шварц і Вл. Зайцев. Положение труда молодежи в СССР в 1923—1925 гг., М.—Л., 1926, стор. 90.

ім. Петровського (м. Катеринослав) були, наприклад, М. Нефедов (пізніше — бригадир фасонноливарного цеху), М. Губонович (зараз теплоенергетик заводу ім. Петровського), М. Лукич (нині заступник міністра чорної металургії СРСР), відомі вчені — члени-кореспонденти Академії наук УРСР А. М. Пеньков, С. М. Кожевников та інші¹.

Профспілки дбали також про те, щоб для підлітків, які не навчалися в школах ФЗУ, на підприємствах запроваджувалось індивідуальне і бригадне навчання у більш кваліфікованих робітників. Всі ці заходи створювали для молоді умови одержання кваліфікації. Нові кадри, що вливались у промисловість, зміцнювали робітничий клас, давали можливість очистити його ряди від випадкових елементів, використати кваліфікованих робітників на найважливіших ділянках соціалістичного будівництва.

Таким чином, діяльність у справі захисту інтересів підлітків перебувала у центрі уваги профспілок і контролювалась Комуністичною партією. КППРС боролась за збереження кадрів робітничого класу, за його консолідацію, зміцнення соціальної бази диктатури пролетаріату.

¹ А. Д. Сідаченко. Роль комсомолу України у підготовці молодих кадрів кваліфікованих робітників у період 1921—1925 рр. Науково-теоретична конференція по підсумках роботи за 1926 р. Комунарськ, 1966.

БОРотьба партійних організацій України за технічний прогрес на підприємствах тракторного та сільськогосподарського машинобудування в роки семирічки

Л. Т. Васильченко

У період розгорнутого будівництва комунізму все більшого значення набуває розвиток тракторного та сільськогосподарського машинобудування. ХХІ з'їзд КПРС особливу увагу звернув на прискорення науково-технічного прогресу в цій важливій галузі, підкреслюючи, що однією з вирішальних умов виконання завдань по розвитку сільського господарства на 1959—1965 рр. є всемірне розширення механізації та електрифікації виробництва, дальше оснащення колгоспів і радгоспів передовою технікою¹.

Програма партії, прийнята ХХІІ з'їздом КПРС, націлює роботу партійних організацій на здійснення в першому десятиріччі на базі розвитку машинобудування комплексної механізації в промисловості, сільському господарстві, на будівництві, транспорті, в комунальному господарстві².

Роки семирічки на великих підприємствах України були періодом швидкого зростання механізації та автоматизації виробництва, вдосконалення його технології, подальшого підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості тракторів та сільськогосподарських машин. Основною турботою партії та Радянського уряду в ці роки було розширення виробничо-технічної бази. У зв'язку з цим зросла кількість заводів, що виробляли тракторні агрегати, сільськогосподарські машини і запчастини до них. Цю ж продукцію, згідно з постановою Ради Міністрів СРСР³, почали випускати ремонтні підприємства і заводи Міністерства сільського господарства СРСР.

На Україні в роки семирічки повністю перейшли на випуск дизельних тракторів, які використовували на 30% менше палива, ніж ті, що працювали на гасі⁴. Харківський завод у перший же рік семирічки почав будувати трактори нової конструкції—ДТ-20 замість ДТ-14, а в наступні роки ще більш досконалі машини — Т-75⁵, Т-74, Т-16, Т-90, Т-24, ГТ-16, ВТ-20 та ін.

¹ Матеріали позачергового ХХІ з'їзду КПРС. Держполітвидав, К., 1959, стор. 238.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав, К., 1962, стор. 174.

³ Постанова Ради Міністрів СРСР «Об организации свободной продажи запасных частей, узлов и агрегатов к автомобилям, тракторам и сельхозмашинам и о расширении их производства». Справочник партийного работника, вып. 2, Госполитиздат, М., 1959, стор. 366—367.

⁴ «Тракторы и сельхозмашины», 1959, № 1, стор. 1.

⁵ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 14, оп. 1, од. зб. 948, арк. 131.

Перехід до випуску нових машин на ХТЗ здійснювався організовано і, як правило, без зупинки заводу. До дня відкриття липневого (1960 р.) Пленуму ЦК КПРС, на якому йшлося про виконання рішень XXI з'їзду партії щодо розвитку промисловості і запровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки¹, Харківський тракторний дав першу партію Т-75. Випуск і використання цієї нової машини у народному господарстві дали можливість одержувати щорічно понад 40 млн. крб. економії². Тракторобудівники на три місяці раніше строку виконали почесне завдання партії³.

У створенні нових машин на ХТЗ велику роль відігравала комсомольська організація, керована заводським комітетом партії. За ініціативою комітету комсомолу виник спеціальний комсомольський виробничий штаб.

Комітет комсомолу уважно стежив за його діяльністю. Штаб складався з 19 комсомольців-активістів. Це були молоді інженери, конструктори, техніки, технологи, робітники провідних професій. Щодня після зміни члени штабу збиралися у заводському комітеті комсомолу, підбивали підсумки роботи, думали над тим, як її поліпшити. На ділянках, де виконувались крупні виробничі операції, діяли комсомольські пости. Боротбу за створення нових машин очолили комсомольці та молодь експериментального цеху (комсорг А. Новіков). Особливо відзначилися комсомольці-конструктори В. Шевченко, Л. Дейнего, Т. Головач та ін.⁴

Зусилля партійної, комсомольської організації і всього колективу не були даремними: завод виконав завдання партії, трудівники села в перші ж роки семирічки дістали нову, досконалу техніку⁵.

Нові завдання вимагають абсолютно нової організації виробництва. Ось чому виготовлення двигунів зосереджується тепер не на тракторних, а на спеціалізованих моторобудівних заводах. Це дає можливість при мінімальних капітальних затратах і незначному розширенні виробничих площ значно збільшити випуск тракторів і двигунів⁶.

Одним із таких спеціалізованих підприємств став харківський завод «Серп і молот». Уже на початку 1962 р. він мав перейти на випуск уніфікованих двигунів СМД-75 к.с., збільшити виробництво їх у два рази⁷. Внаслідок організації масового спеціалізованого виробництва і заміни застарілих конструкцій більш прогресивними трудомісткість виготовлення тракторів на ХТЗ і Харківському трактороскладальному заводі зменшилась на 35—40%. Це дало можливість різко збільшити їх випуск, зберігши ту ж кількість працюючих⁸.

Партійний комітет і цехові партійні організації Херсонського заводу сільськогосподарського машинобудування ім. Петровського перш за все взяли під свій контроль перетворення технологічної основи всього виробництва і виконання планів організаційно-технічних заходів⁹.

¹ Про хід виконання рішень XXI з'їзду КПРС. Постанова Пленуму ЦК КПРС 15 липня 1960 року. К., Держполітвидав, 1960.

² Партархів Харківського обкому КП України, ф. 14, оп. 1, од. зб. 948, арк. 132.

³ Там же, арк. 133, 134.

⁴ Газ. «Ленінська зміна», 17 серпня 1960 р.

⁵ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 14, оп. 1, од. зб. 948, арк. 133.

⁶ «Тракторы и сельхозмашины», 1959, № 1, стор. 2.

⁷ Там же.

⁸ Там же.

⁹ Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 598, оп. 5, од. зб. 87, арк. 35.

На засіданнях парткомів, бюро цехових партійних організацій регулярно обговорювалось питання про те, як впроваджується нова техніка і прогресивна технологія¹. Партійний комітет чітко визначив завдання, що стояли перед комсомольськими, профспілковими організаціями цехів. На виконання поставлених партією завдань були мобілізовані пропагандисти, агітатори, редакція заводської газети «Херсонський машинобудівник», заводське радіомовлення, стінна преса.

У всіх цехових партійних організаціях були створені технічні гуртки, економічні школи, проведені теоретичні конференції; різними формами навчання було охоплено 50% всіх працюючих². З ініціативи партійного комітету на заводі щомісячно проводився день майстра, день металурга, день начальника цеху. Пропаганда технічних та економічних знань була підпорядкована одній меті — створенню на основі нової техніки і передової технології комплексу машин для збирання і переробки кукурудзи³.

Колектив заводу звернув велику увагу на уніфікацію деталей, вузлів машин і метизів, на скорочення кількості найменувань матеріалів, що використовувались під час виготовлення сільгоспмашин, а також постійно прагнув до зменшення ваги комбайна та збільшення його продуктивності. Але не дивлячись на це у виробництві було багато недоліків, за що на червневому (1959 р.) Пленумі ЦК КПРС завод був підданий суворій, але справедливій критиці⁴.

Партійний комітет заводу зробив відповідні висновки. Питання про поліпшення якості комбайна обговорювалось на партійно-господарському активі заводу⁵. Щоб усунути недоліки, вказані на Пленумі, партійний комітет створив комісію з досвідчених інженерів-конструкторів. Комісія побувала в колгоспах і радгоспах, де працювали херсонські комбайни⁶. Це допомогло колективові швидко виправити недоліки окремих вузлів комбайна⁷.

Поряд з випуском кукурудзозбирального комбайна підприємство в роки семирічки випускало також зрошувальну техніку, питома вага якої в загальному обсязі виробництва становила 50%⁸.

За семирічку завод освоїв 15 млн. крб. капіталовкладень. Це дало можливість закінчити будівництво ливарного цеху, шихтового двора⁹, деревообробного цеху, докорінно реконструювати головний конвеєр і фарбувально-сушильні камери, побудувати два цехи—дрібних серій і холодної штамповки, механізувати міжцехове транспортування деталей і вузлів машин, установивши підвісні повітряні транспортери, впровадити газове нагрівання заготовок¹⁰. Крім того, модернізували металорізальне обладнання, механізували і частково автоматизували складальні і зварювальні роботи.

Внаслідок нововведень роботи по випуску основної продукції були механізовані на 90%¹¹.

На Кіровоградському заводі «Червона зірка» збільшення виробництва посівних машин у 1959 р. до 90 тис. штук вимагало широкого

¹ Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 598, оп. 5, од. зб. 87, арк. 35.

² Там же, од. зб. 88, арк. 43.

³ Там же, арк. 44.

⁴ Июньский (1959 г.) Пленум ЦК КПСС. Справочник партийного работника, выпуск второй. Госполитиздат, М., 1959, стор. 207.

⁵ Партархів Херсонського обкому КП України, ф. 598, оп. 5, од. зб. 55, арк. 51.

⁶ Там же, од. зб. 88, арк. 45.

⁷ Там же, од. зб. 107, арк. 18, 95.

⁸ Там же, од. зб. 55, арк. 47.

⁹ Там же, од. зб. 115, арк. 19.

¹⁰ Там же, од. зб. 109, арк. 93.

¹¹ Там же, од. зб. 196, арк. 82.

впровадження механізації та автоматизації трудомістких процесів виробництва і вдосконалення його технології¹. Колектив заводу під керівництвом партійного комітету розв'язав ряд складних технічних проблем, завдяки чому завод ввійшов до числа найбільш технічно розвинутих підприємств вітчизняного і світового машинобудування².

Партійний комітет націлив колектив заводу на масові технічні пошуки³. Комсомольці — члени спеціального конструкторського бюро заводу «Червона зірка» (В. Компан, В. Мозарчук, Л. Пирогов, М. Меркулова, Л. Шульга, С. Шмат, Ю. Ванін, М. Ножнов), відгукнувшись на заклик ЦК КП України про розгортання руху «за українську годину», пішли у виробничі бригади, щоб допомогти робітникам у боротьбі за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції і поліпшення її якості. Досягти цього можна лише при умові кращого використання резервів виробництва, впровадження нової техніки, технології і передових методів праці⁴.

До дня відкриття XXI з'їзду КПРС на заводі закінчили будівництво ливарного цеху ковкого чавуну. Технологічний процес був механізований по всьому металургійному циклу.

Вперше на Україні почали відпалювати білий чавун на ковкий в електропечах безпосередньої дії в захисній атмосфері. За новою технологією цикл відпалу чавуну скоротився до 40 годин (раніше він становив 90 годин)⁵. Партійний комітет та партбюро ливарного цеху вирішили створити комплексну бригаду для дальшого вивчення можливостей скорочення цього циклу. До складу бригади ввійшли інженери-комуністи О. Тарасенко, У. Яковенко, О. Цимбал, майстер Г. Кожухар, технолог Я. Шаповалов та інші. Через півроку бригада доповіла, що партійне завдання виконано. Члени бригади розробили ряд конкретних пропозицій, здійснення яких дало змогу скоротити цикл до 25 годин⁶. Таким чином, значно збільшилась продуктивність печі, знизилась витрати електроенергії. Підприємство одержало від цього 500 тис. крб. економії на рік.

На кінець семирічки у ливарному виробництві 95% формувальних робіт виконувалось за допомогою пневматики, три чверті всього литва очищалось за допомогою дробометних барабанів. Була механізована подача на робочі місця формувальних сумішей і стержнів, діяло потужне землеприготувальне відділення⁷. Партійний комітет заводу та партійні організації служб домоглися того, що для міжопераційного і міжцехового транспортування деталей обладнали 32 транспортери загальною довжиною 11 тис. м⁸. На заводі повністю автоматизували виготовлення машин і метизів. Виробництво найбільш масових деталей і вузлів сівалок перевели на 20 поточно-механізованих ліній (загальною довжиною 4200 м), оснащених механізованим інструментом та підйомно-транспортними пристосуваннями⁹.

Партійний комітет велику увагу приділяв також пропаганді передового досвіду і розвитку трудової активності раціоналізаторів та винахідників. За роки семирічки на заводі було впроваджено понад

¹ Партархів Кіровоградського обкому КП України, ф. 173, оп. 6, од. зб. 3, арк. 82.

² Там же, арк. 173.

³ Там же, арк. 8.

⁴ Там же, арк. 9.

⁵ Там же, арк. 52.

⁶ Там же, од. зб. 7, арк. 1.

⁷ Там же, ф. 5511, оп. 1, од. зб. 31, арк. 49.

⁸ Там же, од. зб. 3, арк. 24.

⁹ Там же, ф. 173, оп. 6, од. зб. 18, арк. 151—153.

6000 тис. рацпропозицій і близько 150 винаходів, що дало 11,2 млн. крб. економії. За цей же час на підприємстві підготовлено 4134 нових робітники, 11 474 чол. підвищили свою кваліфікацію, 450 робітників без відриву від виробництва здобули вищу і середню спеціальну освіту¹. За завданням партійного комітету на заводі була створена школа новаторів електрозварювання, де глибоко вивчалось все передове у цій галузі. Керував школою Герой Соціалістичної Праці комуніст І. А. Шиш.

Великих успіхів у справі технічного прогресу досяг в роки семирічки Одеський завод сільськогосподарського машинобудування ім. Жовтневої революції. У відповідь на заклик партійної організації заводу передові інженери і техніки почали систематично допомагати робітникам відшукувати резерви, радити, як раціонально розставити сили в бригаді².

Допомога робітникам з боку ІТР особливо ефективною стала в 1959 р., коли до виробничих бригад за почином молодих спеціалістів—В. Шепталіна, В. Томашевського почали вступати інженери.

На кінець семирічки інженерів — членів виробничих бригад — налічувалось 132 чол.³ Колективи підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування постійно є ініціаторами багатьох почи-нань, які завжди знаходять підтримку партійних комітетів, завкомів профспілок і комсомольських організацій. Так, на заводі ім. Жовтневої революції були розроблені «Положення» та «Умови організації і проведення внутрізаводського змагання», в яких для переможців пропонувались різні форми матеріального та морального заохочення. Це дуже допомогло колективові заводу у виконанні взятих зобов'язань і планових завдань. Підтримуючи почин московських та ленінградських робітників щодо бережливого використання матеріалів, інструментів та енергоресурсів, 71 бригада відкрила особистий рахунок економії і бережливості⁴.

Бригада ім. XXIII з'їзду КПРС, якою керував І. Козаченко, внаслідок зменшення браку при формуванні мостів тільки в 1965 р. внесла на свій особистий рахунок 700 опок. А це дозволило збільшити прибуток ливарного цеху на 19 тис. крб.⁵ Комсомольсько-молодіжна бригада механічного цеху № 2, якою керував М. Коваль, зекономила в останньому році семирічки матеріалів і різального інструменту на 5400 крб.⁶

Перехід заводу ім. Жовтневої революції до випуску виробів великими партіями (по 5—7 найменувань на квартал) звільнив завод від частого переналагодження верстатів і оснастки. У виробленні такого стилю роботи важлива роль належить створеним у роки семирічки громадським бюро технічного аналізу. Разом з іншими громадськими технічними службами вони зміцнюють співдружність передових робітників з ІТР, виконують велику роль рушія технічного прогресу.

Внаслідок постійної турботи партійних організацій про успіхи виробництва великі підприємства тракторного та сільськогосподарського машинобудування України на кінець семирічки 85% своєї продукції

¹ Партархів Кіровоградського обкому КП України, ф. 173, оп. 6, од. зб. 3, арк. 82.

² Партархів Одеського обкому КП України, ф. 91, оп. 1, од. зб. 301, арк. 88.

³ Поточний архів парткому Одеського заводу сільськогосподарського машинобудування. Довідки про розвиток і заохочення ефективних питань, арк. 3.

⁴ Партархів Одеського обкому КП України, ф. 91, оп. 1, од. зб. 266, арк. 6—8; од. зб. 224, арк. 5; од. зб. 313, арк. 23; од. зб. 211, арк. 45—46.

⁵ Поточний архів парткому заводу. Довідка про розвиток і заохочення ефективних почи-нань, арк. 1.

⁶ Там же, арк. 2.

здавали відділам технічного контролю з першого пред'явлення; 50% робітників провідних професій одержали довіреності відділу технічного контролю. Все це сприяло підвищенню якості продукції.

Самовіддана праця багатотисячних колективів заводів тракторного та сільськогосподарського машинобудування України була гідно відзначена Батьківщиною. Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 27 липня 1966 р. за успішне виконання завдань семирічного плану, розробку і освоєння машин нових конструкцій харківський машинобудівний завод «Серп і молот»¹ був нагороджений орденом Леніна, а одеський завод ім. Жовтневої революції² і кіровоградський завод «Червона зірка»³ — орденами Трудового Червоного Прапора. А в січні 1967 р. Харківський орденна Леніна і орденна Трудового Червоного Прапора тракторний завод ім. Орджонікідзе за виконання завдань по забезпеченню сільського господарства країни тракторами і значний вклад у вітчизняне тракторобудування був нагороджений другим орденом Леніна⁴.

У цьому ж 1967 р. Харківський двічі орденна Леніна і орденна Трудового Червоного Прапора тракторний завод ім. Орджонікідзе, Одеський орденна Трудового Червоного Прапора завод ґрунтообробних машин та кіровоградський орденна Трудового Червоного Прапора завод посівних машин «Червона зірка» заслужили честь прийняти на вічне зберігання пам'ятні ювілейні Прапори ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і Всесоюзної Центральної Ради Професійних Спілок⁵.

¹ Відомості Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік, № 30 (1324), 27 липня 1966 р., стор. 580.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Відомості Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік, № 3 (1349), 18 січня 1967 р., стор. 39.

⁵ «Правда», 22 жовтня 1967 р.

ПРО РОЛЬ ПРЕСИ В ПОШИРЕННІ ДОСВІДУ УЧАСТІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В УПРАВЛІННІ ВИРОБНИЦТВОМ

(На прикладі діяльності газет Донбасу в 1959—1965 рр.)

О. Ф. Воронкін

У перші ж дні після Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін висунув завдання навчити маси управлінню. Він розглядав це як важливу умову переходу до соціалізму, а потім і комунізму. «...Соціалізм може скластися і зміцніти тільки тоді, — говорив Ленін, — коли робітничий клас навчиться управляти...»¹.

В основі організації управління соціалістичним виробництвом лежить принцип демократичного централізму, що вимагає правильного поєднання централізованого державного керівництва господарством з максимальним розвитком ініціативи на місцях. Особливо сприятливі умови для залучення робітників до вирішення господарських справ відкриваються внаслідок здійснення рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, схвалених XXIII з'їздом партії. Вироблені партією заходи по поліпшенню організації управління і посиленню економічних методів керівництва промисловістю добре поєднують принцип єдиноначальності з підвищенням ролі виробничих колективів. «При цьому, — підкреслюється в постанові вересневого Пленуму ЦК, — забезпечується даліше розширення демократичних принципів управління, створюються економічні передумови для більш широкої участі мас в управлінні виробництвом та їх впливу на результати економічної роботи підприємств»².

Конкретні форми участі робітничого класу в рішенні питань, пов'язаних з виробничою діяльністю, різноманітні. Це загальні збори трудових колективів і постійно діючі виробничі наради, органи робітничого самоврядування і самодіяльні творчі організації, пости і групи сприяння народному контролю та інше. Розповсюджувати кращий досвід цієї роботи, робити його надбанням всіх виробничих колективів — першорядний обов'язок партійних організацій та їх органів преси, неодмінна умова побудови матеріально-технічної бази комунізму.

У відомих «Тезах про виробничу пропаганду» Ленін вимагав відводити одне з головних місць у пресі «навчанню робітників і селян управляти»³. Як один з найбільш дієвих засобів виховання, «ознайомлення маси з тим, як треба налагоджувати працю по-новому»⁴, преса є бойовим помічником партії у справі широкого залучення трудящих до управління виробництвом.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 117.

² Постанови Пленуму Центрального Комітету КПРС. Вересень 1965 року. Київ, Політвидав України, 1965, стор. 6.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 361.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 175.

Нижче показані основні напрямки в роботі газет Донбасу (Донецької і Луганської областей) по пропаганді і розповсюдженню різних форм участі робітничого класу у вирішенні господарсько-виробничих справ у роки семирічки. Набутий пресою цього крупного промислового району країни досвід може бути з успіхом використаний у боротьбі за виконання поточного п'ятирічного плану, рішень ХХІІІ з'їзду КПРС.

* *

*

Питання залучення робітничого класу до керівництва господарським життям знаходились у центрі уваги партійних органів Донбасу всі роки семирічки. Так, ХІ партійна конференція Донецької області, що відбулася в 1959 р., пропонувала парторганізаціям «через робітничі збори, постійно діючі виробничі наради та інші форми залучати трудящих до управління виробництвом»¹. У 1963 р. пленум Луганського обкому партії розглянув хід виконання рішень ХХІІ з'їзду КПРС по підвищенню продуктивності праці. Він звернув увагу парторганізацій на важливу роль постійно діючих виробничих нарад, зобов'язав зосередити їх увагу на рішенні корінних питань технічного прогресу, на розвитку економічної роботи, організації планомірного і широкого розповсюдження передового досвіду².

У постановах партійних органів містились конкретні вказівки про завдання преси у пропаганді участі робітничого класу в управлінні підприємствами. Луганський обком КП України, наприклад, вимагав від обласних, міських і районних газет узагальнення і показу кращого досвіду в цій справі, критики недоліків³. Бюро Ждановського міськкому партії (Донецька область) зобов'язувало редакції міської газети «Приазовский рабочий» і багатотиражок «повніше і більш цілеспрямовано висвітлювати діяльність постійно діючих виробничих нарад, систематично публікувати матеріали про практику їх роботи»⁴.

Аналіз діяльності преси обох областей показує, що вона, використовуючи різні газетні жанри і форми подачі матеріалу, засоби масової роботи, активно сприяла пропаганді і розповсюдженню кращого досвіду залучення трудящих до управління виробництвом. На конкретних прикладах і фактах редакції газет прагнули розкрити значення участі рядових трудівників у керівництві підприємствами і будовами, показати організаційні форми цієї роботи.

Передусім треба сказати про велику увагу друкованих органів до проблем виховання у всіх робітників чуття господаря своєї країни, відповідальності за стан справ на виробництві. «Радянський робітник», «Робітник — це звучить гордо», «Горде ім'я — робітник», «Красота робочої людини», «Рівняння на передових робітників», «Дорожити робітничою честю» — ці характерні заголовки кореспонденцій, нарисів, статей і цілих полос можна було регулярно бачити на сторінках переважної більшості газет Донбасу в роки семирічки.

Підіймаючи на щит слави кращих представників робітничого класу, дійсних господарів виробництва, газети публікували кореспонденції і передові статті з їх портретами, а інколи і сторінки, присвячені одному активному робітникові. Багатотиражка «Знамя Октября» (шахта № 4—21 Донецької області), наприклад, у квітні 1964 р. докладно розповіла про життя, трудову і громадську діяльність керівника пе-

¹ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 59, спр. 83, арк. 23.

² Партархів Луганського обкому КП України, ф. 172, оп. 1, спр. 6, арк. 110.

³ Партархів Луганського обкому КП України, ф. 179, оп. 2-г, спр. 479, арк. 31.

⁴ Партархів Донецького обкому КП України, ф. 19, оп. 15, спр. 28, арк. 244.

редової гірничої бригади, депутата Верховної Ради УРСР І. Ф. Корнієнка. «У Верховній Раді республіки, — підкреслювала газета, — Іван Федорович є член промислової комісії. З його участю вирішуються питання, пов'язані з дальшим розвитком Донбасу»¹. Матеріали преси переконували трудящих, що робітничий клас нашої країни — не тільки виробник матеріальних цінностей, але й безпосередній організатор виробництва.

Провідне місце в діяльності газет Донецької і Луганської областей по пропаганді участі робітничого класу в управлінні виробництвом займало висвітлення роботи загальних зборів трудящих і постійно діючих виробничих нарад (ПДВН). На сторінках багатьох з них велись спеціальні рубрики «На робітничих зборах», «У постійно діючій виробничій нараді», «Постійно діюча виробнича нарада за роботою» та їм подібні.

На протязі семирічки в донецькій обласній газеті «Социалистический Донбасс» було вміщено 47 матеріалів, у яких розкривались зміст, форми і методи роботи постійно діючих виробничих нарад, працюючих при широкому залученні робітників; в обласній газеті «Луганская правда» — 38². Публікувалась також поточна інформація про рішення і рекомендації, що приймалися нарадами, хід їх здійснення.

На прохання редакції «Луганской правды» кафедра політекономії Луганського педінституту ім. Т. Г. Шевченка підготувала в 1962 р. статтю «Управління виробництвом — справа всіх трудящих», в якій викладались ленінські принципи керівництва народним господарством, показувались форми і методи залучення трудящих до розв'язання виробничих справ. Із статті можна було бачити, що в Луганській області наприкінці 1962 р. діяло 1620 загальнозаводських і цехових ПДВН, у складі яких нараховувалось біля 74 тис. чоловік. Більша частина складу нарад — робітники, безпосередньо зайняті на виробництві. До роботи ПДВН залучались і інші члени виробничих колективів. Лише на протязі 9 місяців 1962 р. у підготовці і обговоренні питань взяло участь 80 тис. чоловік. Народи прийняли більше 9,5 тис. пропозицій і рекомендацій, з яких 7,2 тис. були вже здійснені і дали чималий економічний ефект³.

«Народне прислів'я говорить: «Розум добре, а два краще», — писала «Луганская правда» в передовій «Бойовий орган колективного управління виробництвом». — Ну, а якщо, скажімо, за справу беруться сто розумів? Це вже дуже добре, бо колективна творчість більш ефективна. Оце таким колективним розумом і є постійно діюча виробнича нарада на підприємстві або будові, члени якої обираються на загальних зборах трудящих»⁴. Газета рекомендувала вивчати і переймати досвід, нагороджений в організації роботи ПДВН на Комунарському металургійному, Краснотуцькому і Кадіївському машинобудівних заводах, шахтах тресту «Кіроввугілля» та інших підприємствах області⁵.

У матеріалах «Луганской правды», «Социалистического Донбаса» та інших газет наводились конкретні і переконливі приклади активної участі в роботі ПДВН робітничого класу. У кореспонденції «Виробнича нарада діє», що мала підзаголовок «Колектив шахтоуправління № 1—2 «Гострий» тресту «Селідоввугілля» наполегливо виявляє і використовує резерви», «Социалистический Донбасс» показав, що ре-

¹ «Знамя Октября», 5 квітня 1964 р.

² Підрахунок автора.

³ «Луганская правда», 20 жовтня 1962 р.

⁴ «Луганская правда», 4 липня 1962 р.

⁵ «Луганская правда», 5 червня 1963 р.

лізація пропозицій робітника П. Ковальова, інженера А. Добробабіна та інших трудящих, внесених на засіданні ПДВН, допомогла вивести підприємство з прориву¹. На одному із засідань постійно діючої виробничої наради шахти № 1—2 «Нова Голубовка» обговорювався проект реконструкції підприємств тресту «Кіроввугілля», розроблений інститутом «Південгіпрошахт». Він передбачав виробку запасів вугілля шахт № 100 і № 102 через шахту № 1—2 «Нова Голубовка». «Требало було бачити, — писав в «Луганской правде» керуючий трестом Г. Дрогаль, — як досвідчені виробничники, які не мають спеціальної освіти, глибоко і вірно спростовували доводи проєктантів». Після обговорення проєкт було відхилено. Внаслідок здійснення часткової реконструкції, запропонованої робітниками, на яку було витрачено набагато менше коштів, ніж передбачалось раніше, гірники шахт № 100 і № 102 значно збільшили виробничу потужність².

Розповідаючи про діяльність виробничої наради Рубіжанського хімкомбінату, газета «Ленинский призыв» (м. Рубіжне) підкреслювала, що з 93 її членів 44 були рядовими робітниками. Лише в першій половині 1964 р. ними було внесено понад 20 цінних пропозицій³. В багатотиражках «Строитель коммунизма» (шахта ім. ХХІІ з'їзду КПРС тресту «Кадіїввугілля»), «Станкостроитель Краматорска» (Краматорський завод важкого верстатобудування), «За металл» (Комунарський металургійний завод) і багатьох інших часто друкувались розгорнуті звіти засідань постійно діючих виробничих нарад, що дозволяло не тільки висвітлювати ініціативу трудящих у вирішенні злосудних питань виробничого життя, але й зараз же обнародувати прийняте рішення, звернути увагу на важливість успішного і своєчасного здійснення передбачених заходів.

Своєю діяльністю преса привертала увагу трудящих до роботи постійно діючих виробничих нарад, сприяла підвищенню їх ролі і авторитету в масах, обміну нагромадженим досвідом.

Найбільш розповсюдженою і демократичною формою громадського впливу на діяльність підприємств і будов є загальні робітничі збори. При вмілому керівництві вони стають великою силою у житті трудових колективів, хоча й скликаються, на відміну від виробничих нарад, діючих постійно, лише періодично.

Газети публікували кореспонденції і звіти про збори. Для цієї мети міська, районна і особливо багатотиражна преса відводила цілі сторінки і розвороти. 4 липня 1965 р., наприклад, ровеньківська міська газета «Вперед» під заголовком «У масовій роботі доходить до кожної людини» вмістила звіт про збори трудящих шахти № 1—2 «Ровеньківська», який зайняв майже розворот. Тут публікувались виклад доповіді першого секретаря Луганського обкому КП України В. Шевченка «Про посилення виховної роботи серед гірників», виступи робітника очисного вибою І. Охонько, голови шахткому профспілки І. Копаниці та інших трудящих. Комунарська районна газета «Народная трибуна» присвячувала звітам про збори спеціальні тематичні сторінки. «Красива справа і душею наша радянська людина» — так називалась сторінка-звіт про робітничі збори на шахті № 25, де було вирішено ознаменувати 50-річчя Жовтня успіхами не тільки в праці, але і в побуті, культурному житті, спорті⁴. Матеріал про збори колективу шахти № 9,

¹ «Социалистический Донбасс», 15 квітня 1959 р.

² «Луганская правда», 19 вересня 1961 р.

³ «Ленинский призыв», 15 вересня 1964 р.

⁴ «Народная трибуна», 27 липня 1965 р.

які розглянули питання, пов'язані з переходом на нову систему господарювання, вироблену вересневим Пленумом ЦК КПРС, було озглавлено — «Кожний колектив стане господарем підприємства». Читачам надавалась можливість ознайомитися з виступами робітника М. Ахметова, бригадирів М. Моїсеєнко, С. Харіна та інших, що внесли конкретні пропозиції по здійсненню реформи на своєму підприємстві¹.

В газетах публікувались звіти і репортажі про наради передовиків і новаторів виробництва, раціоналізаторів і винахідників, про збори господарського активу, про виробничо-технічні конференції. На їх сторінках обговорювались проекти колективних договорів. Всі ці матеріали були повчальними, викликали у трудящих інтерес, виховували їх.

В. І. Ленін ніколи не пов'язував творчу ініціативу трудящих з одними й тими ж формами її виявлення. Він закликав до підтримки «всіх і всіляких паростків нового, з яких життя відбере найбільш життєздатні»². Практика комуністичного будівництва, боротьби за успішніше виконання семирічного плану породила ряд нових форм участі робітничого класу в управлінні виробництвом. Серед них — ради новаторів виробництва, ради бригад, ради робітничої честі, самодіяльні бюро економічного аналізу, технічного нормування, громадські конструкторські бюро, нові форми контролю господарської діяльності та інші. Перед пресою стояло завдання ознайомити робітників і всіх трудящих з метою, порядком і першим досвідом цієї багатогранної роботи, всемірно сприяти її розвитку.

На протязі 1961—1965 рр. газета «Луганская правда» присвятила діяльності рад новаторів виробництва 19 своїх матеріалів, близько 60 статей і кореспонденцій на цю тему було вміщено в міських і районних газетах області³. Особливо докладно розкривалась робота нових органів громадської ініціативи у вугільній промисловості. В статтях «Передовики допомагають відстаючим», «Ради новаторів на шахтах», «По шляху новаторів» і інших «Луганская правда» показувала, як передові гірники, очолювані своїм активом, передають кращий досвід шахтарям, які при цьому використовуються форми організаторської роботи⁴.

Наслідком удосконалення організації праці було укрупнення виробничих і прохідницьких бригад. В зв'язку з цим виникла необхідність у такому колективному органі робітничого самоврядування, як рада бригади. В газетах «Новый путь» (м. Луганськ)⁵, «Знамя коммунизма» (м. Красный Луч)⁶, «Кадиевский рабочий»⁷ пропагувався кращий досвід цих органів колективного управління, показувалась їх велика виховна роль.

Після червневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС, який підкреслив необхідність «всемірно підвищувати виховну роль колективу»⁸, на підприємствах Донбасу, як і всієї країни, активно стали діяти ради робітничої честі. Публікація в газетах матеріалів, пов'язаних з їх роботою, сприяла широкій гласності її, збільшувала дієву силу громадської думки.

¹ «Народная трибуна», 9 жовтня 1965 р.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 378.

³ Підрахунок автора.

⁴ «Луганская правда», 13 березня, 3 жовтня 1964 р.; 18 серпня 1965 р.

⁵ «Новый путь», 3 липня, 14 грудня 1963 р.; 24 березня 1965 р.

⁶ «Знамя коммунизма», 4 квітня, 7 травня 1964 р.

⁷ «Кадиевский рабочий», 12 липня 1965 р.

⁸ «Постанови Пленуму Центрального Комітету КПРС. Червень 1963 року». Київ, Держполітвидав УРСР, 1963 р., стор. 13.

Багатотиражка шахти ім. Ілліча тресту «Кадіїввугілля», «Ильичевец», наприклад, двічі надавала у 1963 р. слово голові ради робітничої честі підприємства кріпильникові М. Мамченко¹. Він докладно повідомляв колективові про проведену роботу. Лише за три місяці радою було розглянуто 482 різних питання. 26 чоловікам було відмовлено в прийомі на роботу, 33 — рекомендовано утриматися від увільнення. 38 злісних прогульників рада рекомендувала звільнити від роботи на шахті. В «Ильичевце» друкувались листи робітників, що допускалися неправильної поведінки на виробництві і в побуті, але потім усвідомили свою провину і прохали колектив дозволити їм чесною працею завоювати собі добре ім'я і повагу товаришів. В наступному номері газети читачів інформували про те, як ця обіцянка виконувалась². Таким чином, внаслідок проведеної виховної роботи помітно зменшилось число порушень трудової дисципліни, на 64% зменшилась плинність кадрів³.

Серйозну школу управління виробництвом проходять робітники в творчих об'єднаннях. Приймаючи в 1962 р. постанову «Про роботу партійного комітету Новокраматорського машинобудівного заводу по технічному прогресу і поліпшенню якості випущеної продукції», ЦК КПРС пропонував партійній і профспілковій організаціям підприємства «вишукувати нові громадські форми широкого залучення робітників і інженерно-технічних працівників заводу до активної участі в поліпшенні роботи всіх ланок виробництва»⁴. В 1965 р. поряд з другими самодіяльними організаціями тут діяли 34 цехових бюро економічного аналізу⁵. Їх робота систематично пропагувалась на сторінках міської газети «Краматорская правда», багатотиражки підприємства «За технический прогресс», стінгазет. Преса підкреслювала, що члени ГБЕА не тільки виробляли пропозиції, спрямовані на удосконалення виробництва, але й брали безпосередню участь у їх здійсненні. Група громадських економістів мартенівського цеху на чолі з майстром А. Сегелем виявила причини браку і за дорученням адміністрації здійснила ряд заходів. В результаті непродуктивні витрати знизились на 40%. Виконання рекомендацій, вироблених самодіяльними економістами цеху № 8, дозволило помітно поліпшити використання верстатного парку⁶.

Обласна газета «Радянська Донеччина» вела спеціальну рубрику «Громадські бюро економічного аналізу». В 1963—1965 рр. під нею було вміщено 18 заміток і кореспонденцій, в яких викладався нагромаджений досвід, підкреслювались найбільш характерні прийоми роботи ГБЕА⁷. Редакції «Луганской правды» і «Кадиевского рабочего» проводили наради керівників громадських бюро економічного аналізу, що допомагало їм краще висвітлювати це питання⁸.

Преса діяльно підтримувала і пропагувала ідею створення громадських бюро нормування (ГБН), завданням яких був перегляд існуючих норм виробки з тим, щоб повсюдно забезпечити максимально високу продуктивність при мінімальних затратах зусиль і коштів. «Социалис-

¹ «Ильичевец», 27 липня, 19 жовтня 1963 р.

² «Ильичевец», 3 і 21 серпня, 19 жовтня 1963 р.

³ «Ильичевец», 19 жовтня 1963 р.

⁴ «Справочник партийного работника», вып. IV, М., Госполитиздат, 1963, стор. 512.

⁵ «Краматорская правда», 17 грудня 1965 р.

⁶ Там же.

⁷ Підрахунок автора.

⁸ «Луганская правда», 16 березня 1963 р.; «Кадиевский рабочий», 15 декаб-
ря 1964 р.

тический Донбасс» лише в 1962—1963 рр. присвятив цій проблемі 9 предметних виступів, міські газети «Краматорская правда» — 12, «Приазовский рабочий» (м. Жданов) — 10, «Макеевский рабочий» (м. Макіївка) — 11 і т. д.¹ Багатотиражка «Октябрьский гудок», яка видається на Луганському тепловозобудівному заводі ім. Жовтневої революції, опублікувала на допомогу самодіяльним нормувальникам розворот-плакат «Продуктивність і зарплата — двоє близнят-братів». Про те, як партійні організації здійснюють керівництво ГБН, розповідалось на сторінці «В центрі уваги — людина»².

Газети знайомили трудящих і з різними іншими виявами творчої активності і ініціативи мас в розв'язанні виробничих справ. «Социалистический Донбасс» викладав досвід роботи громадських конструкторських бюро шахт тресту «Куйбишеввугілля», громадського цеху по впровадженню новаторських пропозицій, що діяв на Ждановському металургійному заводі ім. Ілліча³. Багатотиражки «Механизатор» (Горлівський машинобудівний завод ім. Кірова), «Ждановский машиностроитель» (Ждановський завод важкого машинобудування) і багато інших повідомляли про боротьбу трудящих за впровадження наукової організації праці, промислової естетики.

Керівництво народним господарством передбачає добре налагоджений контроль мас над діяльністю господарських органів. В. І. Ленін писав, що наша мета «**всю** трудящу масу, і чоловіків і жінок **особливо**, провести через участь в Робітничо-Селянській інспекції»⁴. Він вважав, що цей захід не тільки сприятиме подоланню бюрократизму та інших недоліків у роботі державних і господарських органів, але також допоможе навчати трудящих управлінню цими органами.

Контроль за станом господарських справ у роки семирічки робітничий клас здійснював різними шляхами, і всі вони широко висвітлювались у пресі Донбасу. Газети писали про роботу комісій сприяння технічному прогресові, комісій партійного контролю за виробництвом. Повсюдно велись «Сторінки партійно-державного (народного) контролю». Робкорівський актив луганської обласної газети «Прапор перемоги» у 1962 р. став ініціатором створення на підприємствах і будовах області бригад «Громадський прожектор», які тримали під своїм контролем найважливіші ділянки виробництва.

За роки семирічки в Донбасі великого розмаху досягли масові робкорівські рейди-перевірки і громадські огляди тих чи інших ділянок виробництва. У рейді по перевірці стану впровадження комплексної механізації і автоматизації, що був організований в 1959 р. газетою «Социалистический Донбасс» і місцевою пресою Донецької області, брало участь 20 тис. чоловік⁵. А в огляді виявлення резервів підвищення якості продукції, який проходив тут наприкінці семирічки, — вже близько 500 тис. робітників і службовців. Вони подали понад 60 тис. пропозицій, з них 16 тис. було втілено в життя у ході самого огляду. Це дало можливість зменшити на 2 млн. 200 тис. карбованців збитки від браку, одержати приблизно 16 млн. крб. річної економії⁶. Вся преса — від багатотиражок і стінгазет до обласних газет — широко висвітлювала діяльність рейдових і оглядових бригад, систематично інформувала громадськість про здійснювані заходи по усуненню виявлених трудящими недоліків.

¹ Підрахунок автора.

² «Октябрьский гудок», 28 січня, 31 березня 1965 р.

³ «Социалистический Донбасс», 22 серпня 1962 р., 26 червня 1965 р.

⁴ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 65.

⁵ Д. З. Доманов. Рейд двадцати тысяч. Донецк, книжн. изд-во, 1959.

⁶ «Социалистический Донбасс», 27 липня 1965 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ШЕФСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ НАД НОВОБУДОВАМИ СЕМИРІЧКИ

В. П. Южакова

В. І. Ленін, виступаючи на III з'їзді ВЛКСМ, говорив: «Перед вами стоїть завдання господарського відродження всієї країни, реорганізація, відбудова і землеробства, і промисловості на сучасній технічній основі, яка ґрунтується на сучасній науці, техніці, на електриці»¹.

Питаннями участі молоді в ударному будівництві комсомол займається з перших днів свого існування. У роки семирічки комсомол, відповідаючи на заклики партії, перейшов від шефства над окремими об'єктами до шефства над цілими галузями промисловості².

Про всесоюзні ударні комсомольські будови дає уявлення табл. 1.

Таблиця 1

Роки	Кількість будов
1959	96
1960	100
1961	155
1962	155
1963	160
1964	149
1965	125

Таблиця 2

Роки	Кількість молоді
1962	155 тис.
1963	135 "
1964	110 "
1965	60 "

В табл. 2 приводяться дані про динаміку громадського призову молоді на ударні будови.

Понад 1,5 млн. молоді за комсомольськими путівками поїхали на ударні будови країни. 700 тис. юнаків і дівчат взяли участь в освоєнні цілинних земель у Казахстані й Сибіру³.

Високу оцінку на XXIII з'їзді КПРС та XXIII з'їзді КПУ одержала самовіддана праця молоді на ударних комсомольських будовах. За героїчну працю комсомольські організації міст Братська, Волзька, Кривого Рогу, Норільська, Рудного в 1966 р. нагороджені орденами Радянського Союзу.

Виконуючи рішення XIX з'їзду комсомолу України, комсомольські організації республіки збільшили масштаби ударного будівництва. Якщо на початку семирічки комсомол республіки здійснював шефство над 7 ударними будовами, то в 1965 р. їх кількість зросла до 35. Усьо-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 253.

² Таблиці 1, 2 складені автором на матеріалах поточного архіву ЦК ВЛКСМ, інформ. робочого відділу, 12 січня 1966 р.

³ Общество и молодежь, М., 1968, стор. 16.

го ж за 7 років за активною участю комсомолу споруджено понад 200 найважливіших об'єктів, майже половину з них закінчено достроково¹.

Молодь України самовіддано працювала на спорудженні мартенівських і доменних печей, прокатних станів, гірничозбагачувальних комбінатів, електростанцій, гігантів хімічної промисловості. Комсомол Донбасу накопичив великий досвід шефства над ударними будовами, за його активною участю були достроково споруджені прокатний стан «1700», ново-мартенівський цех і домна ім. XIV з'їзду ВЛКСМ на Ждановському заводі ім. Ілліча. На чолі ударного будівництва республіки завжди йде молодь Донецької області. Так, тільки в 1962 р. на спорудженні 11 найважливіших промислових новобудов області працювало 30 тис. юнаків і дівчат².

У 1963 р. комсомольські організації Донецької і Луганської областей шефствували над 13 ударними будовами³, провідне місце серед яких належало об'єктам великої хімії (Лисичанський і Рубіжанський хімічні комбінати, Горлівський азотнотуковий та Авдіївський коксохімічний заводи).

Великий внесок в ударне будівництво зробила молодь Харківщини, яка брала участь у спорудженні ударних комсомольських будов — Зміївської ДРЕС та Балаклійського цементного заводу. Комітет комсомолу на будові Зміївської ДРЕС багато уваги приділяв створенню комсомольсько-молодіжного колективу, зміцненню його трудових традицій, організації змагання, створенню умов для успішного і глибокого оволодіння професією, підвищенню кваліфікації, закріпленню молоді на будові.

За високі трудові успіхи, досягнуті в IV кварталі 1961 р., Зміївській ДРЕС було присуджено перехідний Червоний прапор ЦК ВЛКСМ і Міністерства будівництва електростанцій⁴.

Луганський ОК ЛКСМУ зосередив увагу всього комсомольського активу ударних будов на боротьбі за виконання змінних завдань за 6 годин. Так, на будівництві Лисичанського хімічного комбінату в основу змагання було покладено виконання бригадами графіка робіт на пускових об'єктах і зобов'язань, спрямованих на їх дострокову здачу. На території будови було створено алею героїв Всесоюзної ударної будови. У кінці алеї споруджено мачту, на якій майорів Червоний прапор — символ трудових буднів. Піднімати прапор доручалося найкращій бригаді, що посіла у змаганні за декаду перше місце. Першою підняти прапор було надано право бригаді Євгена Полозка⁵.

Рішенням бюро ЦК ВЛКСМ комсомольські організації трестів «Північдонецькхімбуд», «Промхіммонтаж» занесено в «Літопис трудових справ комсомолу у семиріччі». За велику роботу по комуністичному вихованню молоді начальника комбінату «Луганськхімбуд» П. Ф. Новикова нагороджено знаком ЦК ВЛКСМ «За активну роботу в комсомолі»⁶.

На ударних будовах велика увага приділялась не тільки питанням організації соціалістичного змагання, але й створенню умов для ус-

¹ Поточний архів ЦК ЛКСМУ, стенограма XX з'їзду ЛКСМУ, арк. 55, 25 — 27 квітня 1966 р.

² Партійний архів Інституту історії партії ЦК КПУ, ф. 7, оп. 15, спр. 255, арк. 83.

³ «Комсомолец Донбасса» (орган ЦК ЛКСМУ Донецької і Луганської областей), 3 квітня 1963 р.

⁴ Партійний архів Харківської області, ф. 14, оп. 1, спр. 994, арк. 16.

⁵ «Комсомолец Донбасса», 12 травня 1963 р.

⁶ «Комсомолец Донбасса», 2 червня 1963 р.

пішного й глибокого оволодіння професією, підвищенню кваліфікації та загальноосвітнього й політичного рівня молодих будівельників.

Так, на Зміївській комсомольській ДРЕС були створені гуртки підвищення виробничої кваліфікації, де навчалися робітники як основного, так і підсобного виробництва. У 1961/62 навчальному році у школах робітничої молоді навчалося 332 чол., з них 63 одержали середню освіту. У технікумах і вузах закінчили навчальний рік 26 чоловік¹. З метою подання робітничій молоді допомоги в одержанні освіти при школі робітничої молоді були організовані підготовчі курси. Молоді будівники ударних комсомольських будов брали активну участь у щорічних конкурсах на кращу раціоналізаторську пропозицію та винахід. Так, у першому півріччі 1962 р. на Зміївській ДРЕС у конкурсі взяли участь 95 чоловік. Було подано 72 раціоналізаторські пропозиції з економічним ефектом 61 193 крб.²

За останні роки комсомольські організації України почали проявляти більшу увагу і аналітичний підхід до питань ударного будівництва. Аналіз діяльності ЦК ЛКСМУ показує, що знайдено нові ефективні засоби організації цієї роботи. Так, на бюро ЦК ЛКСМУ аналізується робота комсомольських організацій по вихованню у труді³, проводяться наради начальників штабів ударних комсомольських будов, секретарів комсомольських організацій заводів-постачальників, майстрів і бригадирів ударних комсомольських будов по комуністичному вихованню молодих будівельників⁴, взаємоперевірки роботи комсомольських організацій ударних будов⁵.

Ударні комсомольські будови і студентські будівельні загони — школа мужності для покоління 60-х років, де воно практично виконує лєнінський заповіт молоді: «Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами»⁶. Молодь, яка навчається, бере участь в ударному будівництві у складі студентських будівельних загонів, комсомольські організації вузів, технікумів республіки під керівництвом партійних організацій накопили значний досвід трудового виховання студентської молоді.

У 1961 р. студенти вузів республіки відпрацювали на виробництві різних об'єктів 25 мл. людино-годин⁷. Відтоді суспільно корисна праця студентів під час літніх канікул стала називатися «третім, трудовим семестром».

Щороку в районі цілинних земель виїжджали студентські будівельні загони, які будували там зернові склади, тваринницькі ферми, школи, лікарні. У 1964 р. на цілині протягом 77 днів працювало 5700 студентів із 52 вузів України. За цей час вони спорудили понад 1000 квартир,

¹ Партійний архів Харківської області, ф. 14, оп. 1, спр. 1008, арк. 5.

² Там же.

³ Див. Партійний архів Харківської області, ф. 14, оп. 1, спр. 963, арк. 6: «Про участь комсомольських організацій України у спорудженні найважливіших промислових підприємств» (виписка з протоколу секретаріату ЦК ЛКСМУ від 25 січня 1961 р.). Поточний архів ЦК ЛКСМУ: «Про участь студентів вузів та учнів технікумів України у суспільно корисній праці» (протокол засідання бюро ЦК ЛКСМУ № 29 від 8 травня 1963 р.). Поточний архів ЦК ЛКСМУ: «Про роботу промислових комсомольських організацій Дніпропетровської області по трудовому вихованню молоді» (протокол № 20 від 18 лютого 1964 р.).

⁴ Партійний архів Інституту історії партії ЦК КПУ, ф. 7, оп. 15, спр. 245, спр. 251. Стенограми нарад: а) начальників штабів ударних комсомольських будов, секретарів комсомольських організацій заводів-постачальників; б) секретарів ОК, МК ЛКСМУ «Про хід спорудження ударних комсомольських будов».

⁵ Поточний архів ЦК ЛКСМУ. Матеріали взаємоперевірки між ударними комсомольськими будовами за I півріччя 1965 р.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 261.

⁷ Історія ЛКСМУ. К., «Молодь», 1968, стор. 546.

близько 300 виробничих об'єктів, 70 культурно-побутових і громадських приміщень¹.

За 1964—1968 рр. у складі студентських будівельних загонів, які допомагали споруджувати найважливіші народногосподарські об'єкти на Україні, в Казахстані, Красноярському краї, Тюменській області, на Далекому Сході і Крайній Півночі, працювало близько 120 тис. студентів республіки. За цей час ними здано в експлуатацію близько 4 тис. житлових, культурно-побутових і виробничих об'єктів, освоєно 140 млн. крб. капіталовкладень².

Комсомольці і молодь проявляли в роботі мужність і героїзм. Так, у 1963 р. на будівництві комсомольської будови Харківської області—Зміївської ДРЕС—працювало 50 студентів машинобудівного факультету Харківського політехнічного інституту на чолі з командиром загону Г. Мартиненком. Ця бригада цілий місяць, незважаючи на погоду, працювала на 25-метровій висоті. Студенти щодня перевиконували план. Слава про їх роботу рознеслась по всій будові³.

Студентський цілинний загін вузів республіки, що працював у 1964 р. на будівництві цілинних радгоспів Кустанайської області, показав зразки самовідданої праці. За почином студентів Київського політехнічного інституту, що працювали в радгоспі ім. О. Матросова, на корчагінську вахту стали всі радгоспні заgonи. Робочий день тривав весь світловий день. Об'єкти були здані приймальній комісії в експлуатацію з оцінками «4» і «5»⁴. Успіху в роботі загону вдалося досягти завдяки високій дисциплінованості й організованості усього особистого складу, чіткій і правильній розстановці людей на робочих місцях, продуманому керівництву ходом будови.

Активізація патріотичного студентського руху, участі у вирішенні народногосподарських завдань сприяла підготовка до святкування піввікового ювілею комсомолу. Так, улітку 1968 р. близько 20 тис. студентів вели будівництво на 1000 різних об'єктах України. Студентські заgonи, що працювали на будовах України, добивалися високих виробничих показників. У загоні Харківського інституту інженерів транспорту, який працював на спорудженні птахофабрики Ізюмського району, виробіток на кожного студента складав 1880 крб., що перевищувало планове завдання в 2 рази⁵.

Для виховання у студентів комуністичного ставлення до праці комсомольські організації вузів використовували соціалістичне змагання. Так, у 1963 р. студенти Харківського університету ім. О. М. Горького виступили ініціаторами соціалістичного змагання студентів вузів Харкова, Львова, Дрогобича, Миколаєва, що працювали у Миколаївській області. Переміг у змаганні вузівських загонів загін Харківського університету, який одержав пам'ятний Червоний прапор Миколаївського ОК ЛКСМУ⁶.

Ініціаторами у трудових ділах, як завжди, були групи, що боролися за звання «передових груп по вихованню активних будівників комунізму». Студенти здійснювали велику політико-виховну, культурно-масову й шефську роботу, надаючи дійову допомогу сільським ком-

¹ История ЛКСМУ. К., «Молодь», 1968, стор. 546.

² Поточний архів ЦК ЛКСМУ, інформація відділу студентської молоді, 30 серпня 1968 р.

³ Партийний архів Харківської області, ф. 10 933, оп. 1, спр. 27, арк. 52.

⁴ Партийний архів Інституту історії ЦК КПУ, ф. 7, оп. 15, спр. 547, арк. 11.

⁵ Поточний архів ЦК ЛКСМУ. Інформація відділу студентської молоді, 30 серпня 1968 р.

⁶ Партийний архів Харківської області, ф. 10 933, оп. 1, спр. 27, арк. 51.

сомольським організаціям. У 1963 р. в колгоспах і радгоспах Харківської області було прочитано 1050 лекцій, дано 320 концертів¹, в 1967 р. — 1300 лекцій і 700 концертів².

Успішній організації «третього, трудового семестру» сприяла постійна увага партійних організацій України до цього питання. За останні роки ЦК КПУ та Рада Міністрів УРСР неодноразово приймали рішення, спрямовані на поліпшення організації і підвищення ефективності літніх робіт студентів, що сприяло значному підвищенню рівня діяльності студентських будівельних загонів, поглибленню і вдосконаленню всього учбово-виховного процесу у вищій школі.

Новим доказом уваги Комуністичної партії до комсомолу є постанова ЦК КПРС «Про 50-річчя ВЛКСМ та завдання комуністичного виховання молоді», в якій підкреслено, що необхідно активніше залучати комсомольські організації до роботи по підвищенню ефективності суспільного виробництва, до практичного здійснення господарської реформи, розглядаючи це як пряме, конкретне завдання участі комсомолу у здійсненні економічної політики партії й держави³.

Всенародним визнанням патріотичної діяльності комсомолу є нагородження його новою урядовою нагородою — орденом Жовтневої революції.

¹ Партійний архів Харківської області, ф. 10933, оп. 1, спр. 27, арк. 51.

² Плем'я комсомольське. Збірник спогадів з історії Харківської комсомольської організації (1918—1968), Харків, 1968, стор. 294.

³ «Правда», 6 жовтня 1968 р.

ПОВІДОМЛЕННЯ

З ІСТОРІЇ РОЗРОБКИ К. МАРКСОМ І Ф. ЕНГЕЛЬСОМ
ПИТАННЯ ПРО ВІДНОШЕННЯ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ПАРТІЇ
ДО ФЕДЕРАЦІЇ

С. І. Петленко

Проблема федерації, її історична доля постійно привертала увагу основоположників наукового комунізму, які розглядали ці питання в тісному і нерозривному зв'язку з загальним завданням боротьби робітничого класу за перемогу пролетарської революції і встановлення диктатури пролетаріату.

Маркс і Енгельс у своїх поглядах на федерацію в принципі були проти федералізму і анархістського децентралізму, гаряче відстоювали необхідність унітарної демократичної республіки. Ця ідея пронизує написані ними в березні 1848 р. «Вимоги Комуністичної партії в Німеччині», які були програмою пролетаріату в революції.

«Вимоги» становлять собою зразок конкретизації загальних положень «Маніфесту Комуністичної партії» відповідно до особливостей однієї країни, до умов німецької революції 1848—1849 років. Перший пункт «Вимог» проголошував: «Вся Німеччина оголошується єдиною, неподільною республікою»¹.

У цьому програмному положенні міститься план національного об'єднання Німеччини, направлений на усунення феодальних пережитків, на створення умов для прогресивного розвитку країни і консолідації німецького пролетаріату.

Маркс і Енгельс вказували, що у великій державі, організованій на початках демократії і централізму, створюються найкращі умови для об'єднання і організації всіх сил пролетаріату в боротьбі за перемогу революції.

Великі вчителі пролетаріату рішуче виступали проти реакційних планів об'єднання Німеччини зверху під егідою Пруссії, а також проти дрібнобуржуазних проектів створення федеративної держави за швейцарським зразком.

У передовій статті «Програми радикально-демократичної партії у Франкфурті і Франкфуртській лівій», опублікованій в *«Neue Rheinische Zeitung»* 7 червня 1848 р., Маркс і Енгельс дають глибоку критичну оцінку федералістичним вимогам дрібнобуржуазних демократів, а також характеристику економічного положення Німеччини. Вони писали: «У Німеччині боротьба централізації з федеративним началом є боротьба між сучасною культурою і феодалізмом. Німеччина дійшла до стану обуржуазненого феодалізму саме в той момент, коли на Заході утворилися великі монархії, але вона була також відсторонена від світового ринку в той самий момент, коли він відкрився для Західної

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 5, стор. 1.

Європи. Німеччина убожіла, тимчасом як ці держави збагачувались. Вона перетворювалася в селянську країну, тимчасом як у цих державах виростали великі міста. Якби навіть Росія не стукала у ворота Німеччини, економічні відносини самі по собі спонукали б її до найсуворішої централізації. Навіть з суто буржуазної точки зору непорушна єдність Німеччини є першою умовою для врятування її від нинішніх злиднів і для створення національного багатства. А як розв'язати сучасні соціальні завдання на території, роздробленій на 39 карликових держав?»¹.

Вихід із такого становища Маркс і Енгельс вбачали у демократичному возз'єднанні Німеччини, створенні єдиної унітарної республіки.

Викриваючи буржуазні плани об'єднання Німеччини «зверху» під гегемонією Пруссії і Австрії, Енгельс 26 серпня 1848 р. в статті «*Zeitungs-Halle*» про Рейнську провінцію» писав: «Але для того, щоб з Німеччини коли-небудь вийшло щось путне, треба, щоб відбулась її концентрація; Німеччина повинна стати єдиною державою не тільки на словах, але й на ділі»².

Поскільки дрібнобуржуазні ідеологи, в тому числі і в Німеччині, всіляко звеличували швейцарський федералізм як зразок державного устрою, Енгельс з притаманною йому силою викриття розкриває його справжню реакційну суть. У статтях «Колишнє князівство», «Нові представницькі установи.—Успіхи руху в Швейцарії», «Вибори до федерального суду», «Портрети членів федерального Ради», «Національна Рада», «Швейцарська преса»³ він яскраво показав обмеженість політичного життя міщанської Швейцарії, характерні для більшості її політичних діячів забобони, вузькість кругозору, дріб'язковість і крохоборство. Він переконливо розкрив кантональну і внутрікантональну обмеженість, яка набула на той час в Швейцарії особливо потворної форми. Із всього цього випливає висновок, що, не дивлячись на показовий республіканізм, Швейцарія залишилась глибоко реакційною по суті.

Відкидаючи дрібнобуржуазні плани перетворення Німеччини в федеративну державу за швейцарським зразком, Маркс і Енгельс доводили, що економічне роз'єднання і політична роздробленість Німеччини можуть бути до кінця знищені лише внаслідок створення дійсно демократичної держави.

У «Зверненні Центрального Комітету до Союзу Комуністів», написаному в березні 1850 р., вони вказували, що демократи або «прямо будуть прагнути до встановлення федеративної республіки, або, якщо їм не вдасться уникнути єдиної і неподільної республіки, постараються, принаймні паралізувати центральний уряд, надавши якомога більше самостійності й незалежності общинам і провінціям»⁴.

Маркс і Енгельс попереджували пролетаріат ні на хвилину не забувати, що за ліцемірною демократичною балаканиною про свободу общин, про самоуправління і т. д. криється прагнення зберегти залишки середньовіччя, роздробленості і відсталості. Вони закликали робітників рішуче виступити проти плану створення федеративної держави, боротися за єдину неподільну німецьку республіку, сприяти централізації влади в руках республіканського уряду.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 5, стор. 40—41.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 5, стор. 831.

³ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, стор. 3—4; 5—9; 34—36; 66—70; 90—105; 183—187.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 252.

К. Маркс і Ф. Енгельс виступали за об'єднання Німеччини «знизу», шляхом нищівного революційного натиску народних мас на старий абсолютистський лад, які входили в Німецький Союз держав, у першу чергу Пруссії і Австрії. Разом з тим вони підкреслювали, що об'єднання Німеччини є загальноєвропейським питанням. Ось чому вони з таким палким співчуттям ставились до боротьби пригнічених народів за своє національне звільнення. Маркс і Енгельс вітали піднесення національно-визвольного руху поляків, чехів, угорців, італійців, бачачи в них союзників у боротьбі проти феодально-абсолютистської реакції в Німеччині і проти інших сил європейської контрреволюції. У підтримці національно-визвольної боротьби пригнічених народів вони бачили необхідну умову забезпечення майбутнього німецького народу, як вільної демократичної нації.

У статті «Зовнішня політика Німеччини», написаній 2 липня 1848 року, Ф. Енгельс стверджував: «Німеччина стане вільною в тій самій мірі, в якій дасть свободу сусіднім народам»¹. Цю думку Ф. Енгельс розвиває далі в роботі «Дебати з приводу польського питання в Франкфурті» (серпень—вересень 1848 р.): «Створення демократичної Польщі,— писав він,— є перша умова створення демократичної Німеччини»². Досвід сучасності показує, якими прозорливими виявились погляди Маркса і Енгельса в оцінці перспектив історичного розвитку.

У зв'язку з питанням, яке ми досліджуємо, варто зазначити, що Маркс і Енгельс, відстоюючи принцип створення єдиної демократичної унітарної держави, разом з тим допускали в інших конкретно-історичних умовах тієї або іншої країни можливість і доцільність федеративного державного устрою. Так, вони визнавали прийнятною і навіть необхідною федерацію Ірландії з Англією, що було зумовлено потребою ліквідації національного пригнічення Ірландії з боку Англії.

Ця думка знайшла своє відбиття в листі К. Маркса до Ф. Енгельса від 2 листопада 1867 р., в якому Маркс пише, що коли раніше він вважав відокремлення Ірландії від Англії неможливим, то тепер він вважає його неминучим, «хоч би після відокремлення справа й дійшла до федерації»³.

У кінці 60-х років К. Маркс неодноразово вказував на те, що створення федерації Англії і Ірландії буде сприяти національному звільненню Ірландії, що в свою чергу необхідно не тільки в інтересах ірландського пролетаріату, але й в інтересах соціалістичного руху всього англійського робітничого класу. Враховуючи факт виникнення ірландського національно-визвольного руху, К. Маркс і Ф. Енгельс радять англійським робітникам підтримувати і довести до кінця цей рух в інтересах завоювання власної свободи. Федерація в тих конкретних історичних умовах сприяла б соціальному звільненню англійських і ірландських трудящих.

У листі до Кугельмана 29 листопада 1869 р. Маркс писав: «Я все більше й більше приходжу до переконання,— і тепер справа в тому, щоб укоренити це переконання в уми англійського робітничого класу,— що він ніколи не зможе зробити в самій Англії рішучого кроку вперед, поки не порве остаточно з політикою пануючих класів в ірландському питанні, поки він не тільки не стане діяти заодно з ірландцями, але й не візьме на себе ініціативу в справі скасування заснова-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 5, стор. 155.

² Там же, стор. 339.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 31, стор. 309.

ної в 1801 р. унії і заміни її вільним союзом на федеративних засадах»¹.

Політика Маркса і Енгельса в ірландському питанні, як підкреслював В. І. Ленін, дала видатний, що донині зберіг величезне практичне значення, зразок того, як повинен ставитися пролетаріат гноблених націй до національних рухів².

Ця думка, висловлена В. І. Леніним, набуває особливої актуальності в наш час, коли широкий розмах одержав національно-визвольний рух народів, які борються за свободу і незалежність.

Вчення марксизму про державу, диктатуру пролетаріату, про відношення пролетарської партії до федеративних форм державного устрою розвивалось у запеклій боротьбі з дрібнобуржуазним федералізмом Бакуніна і Прудона. Маркс і Енгельс вказували, що ідея Бакуніна про створення федерації не як форми державного устрою, а як організації «вільних племінних Союзів» визначається його анархізмом, запереченням, політичної боротьби, необхідності держави і державності, в тому числі і диктатури пролетаріату.

У конспекті книги Бакуніна «Державність і анархія» Маркс наводить такі висловлювання Бакуніна: «Німці шукають життя і свободи своєї в «державі», а для слов'ян «держави» — смерть. Вони шукають свого визволення «поза державою», не тільки в боротьбі проти німецької «держави», але й у «всенародному бунті» проти всякої «держави» в соціальній революції»³. У названому «конспекті» Маркса глибока критика ідеології анархізму сполучається з дальшою розробкою найважливіших положень наукового комунізму про соціальну революцію, державу і диктатуру пролетаріату.

Критиці бакуністського федералізму посвятив ряд своїх робіт найближчий друг і соратник К. Маркса Ф. Енгельс. У своїх статтях «Боротьба в Угорщині», «Демократичний панславизм» він показав реакційність, повну неспроможність планів Бакуніна. Його ідея створення «універсальної федерації» для всіх часів і народів саме в силу її «універсальності» фактично не прийнятна ні для одного народу, ні в одну епоху. Бакуністська дрібнобуржуазна «теорія» загального об'єднання народів у федерацію покликана об'єднати їх, не рахуючись з історичним положенням і ступенем суспільного розвитку окремих народів. Розвиваючи свою думку, Енгельс указував, що федеративні плани Бакуніна і панславистів являють собою потойбічний повітряний «світ мрій», політику фантазії, з якими нічого не поробиш проти реальної дійсності. «Гіркий досвід привів до переконання, що «братерський союз європейських народів» може бути здійснений не з допомогою пустих фраз і добрих побажань, а тільки з допомогою радикальних революцій і кривавої боротьби, що йдеться не про братерський союз всіх європейських народів під одним республіканським прапором, а про союз революційних народів проти контрреволюційних, союз, який може бути здійснений не на папері, а тільки на полі бою»⁴.

К. Маркс і Ф. Енгельс вели також непримиренну боротьбу проти прудонівської концепції федералізму, побудованої на принципах анархічної децентралізації. Теорія економічного і політичного федералізму Прудона, яка проповідувала по суті примирення класів і відмову від політичної боротьби, суперечила інтересам робітничого класу і пролетарській революції, що було лише на руку буржуазії.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 32, стор. 504.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 406.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 569.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, стор. 281—282.

Відкидаючи план дрібнобуржуазного федералізму, Маркс і Енгельс відстоювали з точки зору пролетаріату і пролетарської революції демократичний централізм, єдину і неподільну республіку. Підкреслюючи цю обставину, В. І. Ленін указував, що централізм основоположники марксизму розуміли аж ніяк не в бюрократичному значенні, подібно до того, як використовували це поняття буржуазні і дрібнобуржуазні ідеологи, в тому числі й анархісти. Мова йшла про централізм демократичний, який означав таке широке місцеве самоуправління, «яке при добровільному відстоюванні «комунами» і областями єдності держави, усуває всякий бюрократизм і всяке «командування» зверху безумовно»¹.

Що стосується відношення марксизму до федерації, то, як уже згадувалось вище, Маркс і Енгельс федеративну республіку вважали або за виняток і перешкоду розвитку, або за перехід від монархії до централістичної республіки, за «крок вперед» при певних особливих умовах. І серед цих особливих умов висувається національне питання². Марксистська загальна теорія націй, принципи стратегії і тактики в національному питанні складають методологічну передумову формування ленінської теорії радянського соціалістичного федералізму.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції ознаменувала народження держави нового соціалістичного типу. В. І. Ленін в умовах корінних змін конкретної дійсності висунув план федеративного державного устрою Радянської Росії. Йому належить історична заслуга розробки основоположних принципів радянської федерації, законодавчо закріплених в Декларації прав трудящого і експлуатованого народу, прийнятій III Всеросійським з'їздом Рад. В ній говорилося:

«1. Росія оголошується Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Вся влада в центрі та на місцях належить цим Радам.

2. Радянська Російська Республіка засновується на підставі вільного союзу вільних націй, як Федерація Радянських національних республік»³.

Сила і життєвість радянської федерації полягає в тому, що вона на практиці здійснила більшовицьку програму справжнього самовизначення націй, забезпечила їх добровільний союз в рамках єдиної багатонаціональної держави, побудованої на принципах демократичного централізму, свободи і рівності всіх народів нашої великої Батьківщини.

Утвердження нерушимого братерства народів СРСР, розквіт економіки і культури соціалістичних республік нашої Батьківщини, їх міцна єдність переконливо підтверджують правоту ленінського вчення і політики партії в розв'язанні національного питання, торжество ідей пролетарського інтернаціоналізму⁴.

Ленінська теорія і програма з національного питання як складова частина програми боротьби за диктатуру пролетаріату, за побудову соціалізму і комунізму має всесвітньо-історичне значення. Вона служить керівництвом до дії для братніх комуністичних і робітничих партій, для народів, які обрали некапіталістичний шлях розвитку.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 405.

² Там же.

³ Декрети Советской власти, том I, М., 1957, стор. 341.

⁴ «О подготовке к 100-летию со дня рождения Владимира Ильича Ленина». Постановление Центрального Комитета КПСС. «Правда», 10 септя 1968 р.